

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická
Katedra občanského práva

Diplomová práce

Rovnováha biologického, sociálního a právního
rodičovství

Martin Šťovíček

Jméno a příjmení: Martin Šťovíček
Osobní číslo: R08M0335P
Studijní program: M6805 Právo a právní věda
Studijní obor: Právo
Název tématu: Rovnováha biologického, sociálního a právního
rodičovství
Zadávací katedra: Katedra občanského práva
Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jindřich Psutka, Ph.D. - Katedra občanského
práva

Prohlášení:

"Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Rovnováha biologického sociálního a právního rodičovství zpracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny."

V Plzni dne 27. března 2013

.....

Poděkování:

Děkuji JUDr. Jindřichu Psutkovi, Ph.D., vedoucímu mé diplomové práce za odborné rady a velmi cenné připomínky a dále také děkuji své rodině za jejich podporu a trpělivost, kterou mi projevili během tvorby této práce.

Obsah:

1. Úvod	6
2. Obecně k pojmu rodičovství	8
3. Biologické rodičovství	10
4. Sociální rodičovství	14
5. Právní rodičovství	17
5.1. Určení a popření rodičovství	18
5.1.1. Určení rodičovství	18
5.1.1.1. Určení mateřství	18
5.1.1.2. Určení otcovství	20
5.1.1.2.1. První domněnka	21
5.1.1.2.2. Druhá domněnka	22
5.1.1.2.3. Třetí domněnka	24
5.1.2. Popření rodičovství	26
5.1.2.1. Popření otcovství	26
5.1.2.2. Popření mateřství	28
5.1.3. Určení a popření rodičovství dle NOZ	29
5.2. Rodičovská práva a povinnosti	30
5.2.1. Určení jména a příjmení dítěte	31
5.2.2. Rodičovská zodpovědnost	33
5.2.2.1. Zásah do rodičovské zodpovědnosti	41
5.2.3. Vyživovací povinnost	43
5.2.4. Právo souhlasu k osvojení	47
5.2.5. Rodičovská práva a povinnosti v NOZ	49
6. Komparatistika pohledů rodičovství	52
6.1. Střet biologického a sociálního rodičovství	54
6.2. Střet biologického a právního rodičovství	57
7. Závěr	64
Resumé	66
Seznam použité literatury a pramenů	67

1. Úvod:

Během mého studia na právnické fakultě jsem měl možnost absolvovat značné množství povinných i volitelných právních předmětů, ovšem největší zálibení jsem našel ve studiu práva občanského hmotného, především pak práva rodinného. Proto mnou zvoleným tématem pro diplomovou práci je Rovnováha biologického, sociálního a právního rodičovství. Dalším důvodem, který mě motivoval k výběru takového tématu, byl můj velice kladný vztah ke Katedře občanského práva, kde jsem se po celou dobu studia setkával s profesionalitou, ochotou a příjemnou atmosférou.

Subjektivně považuji rodičovství za vztah nezbytný pro fungování jakékoliv společnosti, jelikož její současný i budoucí stav se mimo jiné značně odvíjí od hodnot předávaných mezi generacemi, které je nutné buď udržovat nebo naopak zdokonalovat.

Již z názvu práce je logické, že jejím hlavním cílem bude přiblížení těchto tří rovin, z kterých lze na rodičovství pohlížet. Dalším vytyčeným cílem, který jsem si pro práci stanovil, je porovnání jejich vzájemné důležitosti pro život a vývoj člověka.

Při zpracovávání tématu práce byla základním kamenem mezi prameny především tuzemská odborná literatura. Především u kapitoly pojímající rodičovství v právní rovině jsem se snažil vycházet z veškerých dostupných odborných publikací, které se rodinnému právu, konkrétně rodičovství, věnují. Proto jsem potřebné poznatky nabýval nejen z právnických učebnic, ale také z článků obsažených v odborných právních časopisech.

Svou práci jsem systematicky rozčlenil na pět hlavních kapitol. První, po úvodu následující kapitola, je věnována obecným pojmům rodičovství a rodina, na které lze pohlížet z mnoha vědních oborů, a proto je poměrně komplikované je interpretovat prostřednictvím jedné definice.

Následující tři kapitoly jsou věnovány jednotlivým pohledům na rodičovství, tedy biologického, sociálního a právního. Přestože biologická a sociální rovina rodičovství jsou pojmy, jenž mají potenciál, který by vystačil na několik desítek stran, ne-li i na několik samotných diplomových prací na toto téma, snažil jsem se zachovat mou práci převážně v právnickém duchu. Proto jsem se v jejich zpracování omezil pouze na základní definici jejich významu a

náplně. Naopak nejobsáhlejší fragmentem mé práce je kapitola věnována rodičovství z pohledu právního. Zde jsem se snažil interpretovat především současnou právní úpravu rodičovství, především potom instituty týkající se určování a popírání rodičovství a také práva a povinnosti z rodičovství vyplývající. Zároveň jsem ve dvou podkapitolách přiblížil i novou platnou, přestože dosud neúčinnou, právní úpravu dle občanského zákoníku účinného od 1. ledna roku 2014.

Obsahem poslední kapitoly je komparatistika těchto tří zmiňovaných rovin. Krom jejich celkového srovnání jsem se snažil poukázat na případné okolnosti, kdy se jednotlivé pohledy dostanou do možného nesouladu. Příkladně jsem se to snažil demonstrovat na dvou institutech, ke kterým se tento nesoulad váže, konkrétně na institutu náhradní výchovy a v souvislosti s asistovanou reprodukcí na náhradním mateřství.

Celou práci tradičně zakončuji závěrem, kde se snažím shrnout poznatky získané při zpracovávání práce doplněné o vlastní myšlenku, které se k tomuto tématu váží.

2. Obecně k pojmu rodičovství

První kapitulu bych věnoval významu rodičovství, pojmu klíčovému pro mou práci a také spolu s ním velmi úzce spjatého pojmu rodina. V souvislosti s množstvím pohledů, z kterých na ně můžeme nazírat, neexistuje pro tyto dva termíny jednotná definice. Pro začátek však můžeme říci, že rodičovství vychází z rodiny, resp. vyjadřuje pozici určitých osob uvnitř rodiny.

Jak jsem již zmínil, pro pojem rodina existuje značné množství definicí a to především v závislosti na vědních odvětvích, která se jím zabývají. Pro ilustraci bych zmínil například výklad psychologický, kdy "rodina je společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí"¹ nebo výklad sociologický, kdy "rodina je charakteristická jako původní a nejdůležitější sociální skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou"². "S legální definicí pojmu rodina se ani v právních normách nesetkáváme. Hlavní důvod spočívá zejména v tom, že rodina není sama o sobě v naší právní úpravě subjektem právních vztahů. Těmi jsou její jednotliví členové, kteří jsou právně definováni jako osoby blízké v § 116 občanského zákoníku."³ Za nejvýstižnější a obecně použitelnou bych osobně považoval definici popisující rodinu takto: "Rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoliv mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde například o nesezdaný pár, o náhradní rodinu, atd."⁴

Samotná existence rodiny jako instituce je založená na plnění jejích specifických funkcí. Mezi nejzákladnější patří funkce biologická neboli reprodukční, jejímž hlavním posláním je zachování lidského druhu. Smyslem rodiny je také zabezpečení hmotných potřeb svých členů, což je označováno za funkci ekonomickou neboli zabezpečující. A velmi podstatná je i funkce výchovná, která spočívá v péči o dítě a jeho socializaci.

¹ Hartl, P., Hartlová, H.: *Psychologický slovník*, Praha: Portal, 2009, s. 512

² Krebs, V.: *Sociální politika*, Praha: Aspi Publishing, 2002, s. 269

³ Westphalová, L.: *Základní východiska pro studium rodiny z pohledu práva in Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 598

⁴ Sobotková, I.: *Psychologie rodiny*, Praha: Portál, 2001, s. 22

Pokud se zaměříme na odlišnost pojmů rodina a rodičovství, tak je evidentní, že v rodině, ať už se jedná o rodinu širší nebo užší, jsou obsaženy vztahy mezi všemi jejími členy, tudíž subjekty těchto vztahů pojmají celou vztahovou síť mezi jednotlivými členy rodiny navzájem. Naopak rodičovství, vycházíme-li ze situace ve fungující rodině, je vztahem, jehož subjekty jsou pouze rodiče a děti, respektive je to jen čistý vztah mezi rodičem a dítětem. Proto tedy na rozdíl od vztahů uvnitř rodiny, rodičovství neobsahuje vzájemný vztah mezi sourozenci a ani vztah mezi matkou a otcem. Ze vztahu manželského se omezuje pouze na vztah mezi rodiči (součinnost ve výchově, výkonu rodičovské zodpovědnosti, atd.).

Obecně lze tedy rodičovství vyjádřit jako určitý vztah mezi rodiči a dítětem. Tento vztah lze ovšem pojmout z více rovin a v souvislosti s tím také odlišit náplň tohoto institutu v jednotlivém pojetí. Mezi základní roviny patří biologická, sociální a právní. Jejich základní odlišnost tkví v určení osoby rodiče na základě konkrétních spojitostí. Biologickým pojítkem určujícím rodiče bude genetická spřízněnost. U sociálního rodiče se bude jednat především o osobu fakticky vykonávající výchovu a péči o dítě a v právní rovině bude takovouto rozhodnou spojitostí ustanovení zákona obsaženého v právním řádu. Podrobnější výklad k jednotlivým pohledům je obsažen v následujících kapitolách.

3. Biologické rodičovství:

Zásadní otázkou, se kterou jsem se hned na počátku zpracování této kapitoly setkal, pro mne bylo: "Jak biologické rodičovství pojmut?". Největší střet jsem zaznamenal v pojetí biologického rodičovství z pohledu fyziologického a z pohledu právního. Z pohledu právního nám biologické rodičovství, pokud je dle práva za rodičovství určeno, zpravidla ukládá práva a povinnosti vyplývající ze vztahu vzniklém na genetické příbuznosti. Z pohledu fyziologického se zde také jedná o vztah založený na biologické spřízněnosti. Obsah tohoto biologického vztahu bych ovšem neoznačil za práva a povinnosti, nýbrž za biologické a fyziologické procesy, které se uskutečňují v lidském těle.

V této kapitole bych se rád věnoval především pojetí fyziologickému, které představuje vztah rodičů a dítěte na základě biologické příbuznosti, respektive odvíjející se od genetického materiálu dvou jedinců, který byl při početí použit.

Smyslem biologického rodičovství je početí a embryonální vývoj dítěte v těle matky. Zásadním znakem, který biologické rodičovství odlišuje od ostatních pojetí, je vztah založený čistě na genetické příbuznosti rodiče a dítěte.

Nejdůležitějším principem pro zachování druhu stárnoucích mnohobuněčných organismů je proces rozmnožování. "Rozmnožování neboli reprodukce je schopnost organismů vytvářet nové generace organismů s týmiž druhovými vlastnostmi, jako mají organismy rodičovské."⁵

K početí dítěte tedy dojde prostřednictvím pohlavního styku, kdy dojde ke spojení mužských pohlavních buněk (spermii) a ženských pohlavních buněk (vajíček/oocytů), které se následně zpravidla v období devíti měsíců vyvíjí v děloze ženy. Na konci tohoto období přijde dítě na svět vytlačením z dělohy, nebo v dnešní době už poměrně častou chirurgickou asistencí císařským řezem.

Nevyvratitelnou skutečností je, že pro existenci biologického rodičovství jsou zapotřebí dva jedinci různého pohlaví, respektive jejich genetický materiál. Tito dva jedinci jsou nezaměnitelní, protože podle biologického hlediska jsou

⁵ Jelínek, J.: *Biologie a fyziologie člověka a úvod do studia genetiky*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc s.r.o., 2003, s. 83

rodiči dítěte jen a pouze ty osoby, z jejichž spojeného genomu k početí došlo.

Pokud budeme biologické rodičovství brát pouze v tom okruhu úloh, které tito dva jedinci plní jen z titulu biologického nikoliv sociálního ani právního rodičovství, tak se nám úloha otce v zásadě omezuje pouze na oplodnění ženy bez ohledu na to, jestli k početí došlo prostřednictvím pohlavního styku, a nebo pomocí poskytnutí svých pohlavních buněk k asistované reprodukci. Respektive je zde patrná skutečnost, že z biologického hlediska není po úspěšném početí pro zdravý vývoj lidského embrya nutná jakákoliv intervence ze strany otce.

U matky je tato skutečnost odlišná, jelikož k vývoji spojených genomů dochází uvnitř jejího těla a to za normální situace po dobu devíti měsíců. Během tohoto období, odbornou literaturou nazývaného jako embryonální a všeobecně jako těhotenské, se oplozené vajíčko vyvíjí a nabývá typických lidských tvarů, je miniaturou dítěte, jež se od této chvíle nazývá plod. Úloha matky je proto dána biologickým spojením svého těla a těla vyvíjejícího se dítěte, které je odkázáno na výživu prostřednictvím pupečníku neboli pupeční šňůry. Oproti otci může matka ještě před narozením ovlivňovat zdraví dítěte, především tak, že bude dodržovat řádnou životosprávu a vyhýbat se nepříznivým látkám a okolním vlivům, které by se mohly podepsat na fyziologickém vývoji dítěte. Další věci, které matku v těhotenství provází, jsou fyziologické, ale také psychologické změny, spočívající především v nabírání na váze, větší chuti k jídlu, žaludeční nevolnosti, hormonální a emocionální nestálosti, aj.

Pokud nebudeme brát v potaz emocionální vazbu, která se během těhotenství mezi matkou a dítětem vytvoří a kterou bych spíše než za jev biologický považoval za psychologický, a proto bych jej do biologického mateřství nezařazoval, tak obdobně jako biologická úloha otce končí početím, stejně tak úloha matky končí porodem, protože její následná péče o dítě už není realizací rodičovství biologického nýbrž rodičovství sociálního. Tento názor je v zásadě podpořen především skutečností, že po narození dítěte jsou biologičtí rodiče prakticky zastupitelní rodiči náhradními.

Budeme-li se chtít zabývat biologickým rodičovstvím vzniklým přirozenou cestou, hovoříme o rodičovství vznikajícím na základě pohlavního rozmnožování uskutečňovaném prostřednictvím pohlavního styku. Samozřejmě

že dnešní medicínský pokrok nám už umožňuje i jiné metody početí, které se souhrnně nazývají asistovaná reprodukce. Tato alternativa k oplodnění pohlavním stykem je užívána především jako řešení zdravotních problémů pro osoby nemohoucí počít dítě přirozenou cestou. Asistované reprodukci se blíže budu věnovat v jedné z následujících kapitol v souvislosti s institutem náhradního mateřství.

Ač to přímo nezapadá mezi aspekty spojené s biologickým rodičovstvím, přesto bych si dovolil v této kapitole ještě zmínit věc, která s tím však úzce souvisí a to je genová dědičnost. Je všeobecně známo, že v rámci rodiny, ať už mezi rodiči a dětmi nebo dokonce i mezi prarodiči a dětmi jsou v rámci rodové linie předávány určitě dědičné znaky. "Tyto dědičné znaky jsou řízeny geny a jsou předávány pohlavními buňkami rodičů."⁶ Ovšem jak již zmiňuji, tyto znaky se mohou projevit i například ob jednu nebo dokonce více generací. Rozlišujeme je na dva druhy a to na znaky morfologické neboli fyziologické, tedy takové, které se projevují na stavbě těla a na znaky funkční neboli u člověka nazývané jako psychologické, které se projevují především na vlastnostech jako je temperament, inteligence, aj.

Tyto znaky se tedy podepisují především na vnější ale i vnitřní podobě jedince, zdědit je však možné ale i takové, které se mohou projevit na zdravotním stavu. Opět je dělíme do dvou skupin na: dispozice k dědičným chorobám a dědičné choroby. "Dispozice k dědičným chorobám se ne vždycky musí projevit, k vzniku choroby je totiž zapotřebí působení určitého činitele prostředí." Jedná se převážně o alergie, neurózy, vysoký krevní tlak, aj. Dědičné choroby jsou ty, které se projevují bez působení vlivu prostředí. "Řadu z nich dovede odstranit moderní plastická chirurgie. Jde však o eufenický zásah, upravující příslušnou vadu, ale neodstraňuje vadný gen, přenositelný na další generaci."⁷ Skutečnost, že se v rámci genetické dědičnosti mohou například ob generaci přenášet určité choroby, je jedním z možných důvodů, proč klást důraz na soulad biologického s právním rodičovstvím, a tak například vůči nim vytvořit určitou prevenci. Takovouto prevencí proti přenášení vadných genů se zabývá vědní obor genetického inženýrství.

⁶ Jelínek, J.: *Biologie a fyziologie člověka a úvod do studia genetiky*, Olomouc: Nakladatelství Olomouc s.r.o., 2003, s. 104

⁷ Tamtéž, s. 91

Shrnutím mohu zhodnotit, že biologické rodičovství z pohledu čistě fyziologického se tedy vyznačuje svou časovou krátkodobostí, a to především tím, že začíná početím a končí porodem. Ta je ale naopak kompenzována především jeho zásadností a důležitostí ve srovnání s jinými pohledy, jelikož biologické rodičovství je součástí procesu reprodukce, tedy procesu zachování a rozšiřování lidské populace a není možné jej nijak nahradit.

4. Sociální rodičovství

Naprostě neodmyslitelným aspektem života každého člověka je proces socializace, tedy pasivní i aktivní sociální učení, v němž si člověk osvojuje určitý systém kulturních poznatků, norem a hodnot, sociálních rolí, způsoby chování a jednání, jež mu umožňují začlenit se úspěšně do určité společnosti a aktivně se účastnit společenského života.⁸

Socializace je jednou ze základních funkcí rodiny. Jejím důsledkem pro dítě je vytvoření si vlastní identity a její následná stabilizace v rámci neustále se měnící společnosti, proto se jedná o proces, kterým člověk prochází po celou dobu svého života. Nejzásadnější část sociálního dospívání jedince je za běžných okolností uskutečňována v rámci biologické rodiny, jakožto základní sociální skupiny, prostřednictvím jejích členů, zejména potom rodičů. Sociální rodičovství fakticky začíná první sociální interakcí rodiče vůči dítěti, resp. hned po jeho narození. Je založeno především na citových vazbách v rámci rodiny, které dítěti dodávají pocit bezpečí a sounáležitosti k určité skupině a jsou považovány za nepostradatelnou podmínku zdravého duševního i tělesného vývoje.⁹ Výkon sociálního rodičovství však není nutně vázán jen na biologické rodiče, o způsobu jeho alternativního zastoupení budu hovořit později v jedné z následujících částí práce. Dětství je pro socializaci nejpodstatnějším obdobím, především pro nejnepříznivější ovlivňování a tvárnost osobnosti dítěte.¹⁰

Cílem každého rodiče, vychovávajícího dítě, by měla být především snaha naučit dítě určitým základním společenským návykům, utvořit způsob jednání a zformovat tendenci k reagování na různé situace.¹¹ Sociální rodičovství vůči dětem je realizováno jak aktivně prostřednictvím tzv. výchovných strategií¹², tedy veškerou sociální interakcí, která mezi rodičem a dítětem probíhá a kterou se ovlivňuje sociální růst dítěte, jako například hraní si, povídání si, atd., tak i pasivně jejich vlastním chováním ve společnosti. Jelikož jsou rodiče v tomto procesu pro dítě hlavním vzorem, tak se v utváření vlastního "já" snaží napodobovat a reflektovat jejich chování do své vlastní osobnosti a to jak prvky

⁸ Jandourek, J.: *Sociologický slovník*, Praha: Portál, 2007, s. 198

⁹ Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 9

¹⁰ Holeček, V., Miňhová, J., Prunner, P.: *Psychologie pro právníky*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 281

¹¹ Keller, J.: *Úvod do sociologie*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2004, s. 34

¹² Singly, F.: *Sociologie současné rodiny*, Praha: Portál, 1999, s. 33

pozitivní, tak i negativní. Naučit se však naplňovat roli rodiče, především pak dobrého rodiče, je jednou z hodnot, která se předává procesem socializace mezi rodiči a dětmi. Proto například určitý negativní prvek, jako třeba fyzické tresty nebo domácí násilí, může být v rámci socializace předáván i po mnoho generací. Ovšem ne každé negativní chování rodičů musí být reflektováno i na jejich děti, až se sami rodiči stanou, naopak někdy mohou sloužit jako tzv. negativní vzor, od kterého se jedinec bude chtít oprostít. Každopádně i z dikce zákona vyplývá, že rodiče mají být osobním životem a chováním příkladem svým dětem.¹³

"Jelikož je přechod do rodičovské role jednou z nejvýznamnějších životních událostí, která přináší změny v každodenním životě lidí, jež se stanou rodiči, tak samotné rodičovství má svůj vliv nejen na socializaci dítěte, ale podstatně ovlivňuje i osobnost rodičů, zejména v jejich hodnotách, zájmech, v jejich vztazích, v tom jak vnímají sebe i ostatní. Nejčastěji jde o rozvoj sociální a emoční inteligence, o prohloubení empatie, větší přizpůsobivosti a ochotě potlačit své vlastní potřeby ve prospěch dítěte."¹⁴

Jak již zmiňuji výše, hlavním účelem socializace je začlenění jedince do společnosti. Konkrétní výsledek socializace se však u různých jedinců velmi často liší a to v důsledku různých výchovných cílů a prostředků odvíjejících se od civilizační a kulturní úrovně a různých společností a také dle návyků jednotlivých rodin. Rozdílné socializační strategie budou používány v souvislosti s pohlavím a temperamentem dítěte.¹⁵ Proto například bude poměrně velký rozdíl ve výchově dětí v českých rodinách oproti výchově dítěte vyrůstajícího v kmenovém společenství v Namibii. Cílem socializačního procesu v obou rodinách je vychovat plnohodnotného, samostatného a schopného člena společnosti. Ovšem právě rozdílné hodnoty a úrovně společností nám jednotlivé procesy značně diferencují, jelikož pro namibijské dítě není schopnost umět číst tak důležitá jako pro dítě české, stejně tak pro české dítě není nutné považovat za elementární schopnost umět rozdělat oheň bez zápalek či zapařovače.

Rozdílnost v sociálním rodičovství se váže ke konkrétnímu typu rodiny, ve které je realizováno. Dle sociologických teorií máme několik modelů rodin,

¹³ § 32 odst. 2, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹⁴ Sobotková, I.: *Zralost pro rodičovství a její souvislosti*, in *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 504-506

¹⁵ Možný, I.: *Sociologie rodiny*, Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 147

většinou uspořádaných do protikladných dvojic podle určitého faktoru.¹⁶ Jedním z těchto faktorů je soužití členů rodiny. Na základě tohoto prvku můžeme rozdělit rodinu na vícegenerační, tedy takovou, v rámci které spolu v jednom rodinném prostředí žijí nejméně tři generace, minimálně tedy děti, rodiče a prarodiče, nebo na rodinu nukleární, kde je členské soužití omezeno pouze na rodiče a děti. Sociální rodičovství ve vícegenerační rodině bude mnohem rozmanitější, jelikož na dítě budou, ať již aktivně svými interakcemi, tak i pasivně svým běžným chováním, působit nejen rodiče, ale i prarodiče.

Dalším diferencujícím faktorem je originalita, ovšem v tom smyslu, zda se jedná o rodinu prvotní, založenou bezdětným párem, nebo o rodinu druhotnou, kde jeden či oba z dvojice již z předchozího rodinného svazku nějakého potomka má. Druhotná rodina bývá často v socializačním vlivu provázána komplikacemi, především u dětí v období puberty. Nejběžnějším případem je špatný vztah dítěte a nového partnera rodiče, ať již pro nedostatek výchovné autority nebo z důsledku zániku rodiny prvotní.

Třetí dělení rodin se váže na náplň rodičovských rolí, respektive na to, zda v ní nechybí otec nebo matka, tedy na rodinu úplnou a neúplnou. Jelikož krom sociálních strategií rodičů je osobnost dítěte utvářena také napodobováním a reflektováním rodičovského vzoru, může mít pro dítě absence jednoho z rodičů, především rodiče stejného pohlaví dopad na jeho společenský vývoj. Chlapec bez otcovského vzoru musí hledat inspiraci pro utváření své osobnosti u jiného muže, nejčastěji v rámci rodiny např. u dědečka nebo staršího bratra. Ovšem k hledání jiného vzoru může docházet i v rodinách úplných, zejména v takových, kde rodič svou sociální funkci nevykonává, ať již ze subjektivních či objektivních důvodů, naplno nebo ji vykonává negativně.¹⁷

Shrneme-li sociální rodičovství jakožto počáteční fázi socializace, procesu provázejícího jedince po celý jeho život, lze konstatovat, že se jedná o nezastupitelný vliv rodičů na vývoj společenského života, díky kterému si člověk vytváří vlastní identitu a díky kterému se ve společnosti uchovávají a nadále předávají uznávané normy a hodnoty.

¹⁶ Holeček, V., Miňhová, J., Prunner, P.: *Psychologie pro právníky*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 278

¹⁷ Sobotková, I.: *Psychologie rodiny*, Praha: Portál, 2001, s. 133

5. Právní rodičovství

Právní rodičovství oproti předchozím dvěma pohledům je zvláštní především tím, že se jedná o zákonnou úpravu regulující biologické a sociální vztahy již objektivně vzniklé, založené na existenci objektivních zákonitostí materiálního světa.¹⁸ Respektive vytváří právní rámec a standarty pro již existující vztahy pro případ, že rodičovství nebude řádně naplňováno ve společensky uznaných normách a hranicích.

Náš právní řád pojem rodičovství ve své současné i v nové platné, přestože dosud neúčinné, úpravě zná, nikterak jej ovšem nedefinuje. Setkat se s ním můžeme v čl. 32 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, kde je obsaženo, že "*Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena*". Dalším pramenem, který tento pojem zmiňuje je zák. č. 94/1963 Sb., o rodině¹⁹ jehož třetí hlava druhé části je nazvána Určení rodičovství. Ovšem ani v tomto stěžejním předpisu rodinného práva se nesetkáme s žádnou bližší definicí, pouze jeho rozčleněním na mateřství a otcovství. Proto je nutné si definovat rodičovství dle učebnicového výkladu. "Právně relevantní rodičovství je základem nejen vzájemných práv a povinností rodiče a dítěte v oblasti práva soukromého, nýbrž zakládá zároveň významné právní účinky v oblasti veřejnoprávní (osobní status fyzické osoby)."²⁰ Je tedy patrné, že se jedná o rodinněprávní vztah, vazba mezi jeho subjekty vzniká zpravidla na základě pokrevního příbuzenství, může však vzniknout i uměle.²¹

Naše právní úprava rodičovství je upravena v již výše zmiňovaném zák. č. 94/1963 Sb., o rodině a to především v ustanoveních týkajících se institutů určení mateřství, určení a popření otcovství, rodičovské zodpovědnosti, vyživovací povinnosti rodičů a náhradní rodinné výchovy.

¹⁸ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 35

¹⁹ Dále jen ZOR

²⁰ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 71

²¹ Westphalová, L.: *Základní východiska pro studium rodiny z pohledu práva* in *Poceta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 599

5.1. Určení a popření rodičovství

Určení a popření rodičovství pojímá instituty, na základě kterých se zasahuje do osobního statusu člověka, tedy jestli mezi ním a konkrétním dítětem existuje či neexistuje rodinněprávní vztah, resp. zda-li jeho rodičem je či není.

5.1.1. Určení rodičovství

Úmluva o právech dítěte, která je podle čl. 10 Ústavy ČR²² součástí našeho právního řádu, ve svém sedmém článku uvádí "*Každé dítě je registrováno ihned po narození a má od narození právo na jméno, právo na státní příslušnost a pokud to je možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči*". Zjednodušeně lze toto ustanovení interpretovat tak, že každému dítěti náleží jeho přirozené právo znát svůj původ, své rodiče, resp. svá rodinná pouta vůbec.²³

Naše právní úprava člení určování rodičovství do dvou skupin a to logicky dle podstaty biologického reprodukčního procesu, kdy každé dítě musí mít matku i otce (resp. vzniklo ze spojení genetických materiálů matky a otce), a dle vztahu k jednotlivému rodiči na určení mateřství a určení otcovství.

5.1.1.1. Určení mateřství

"Při úpravě určování rodičovství vycházel zákon o rodině z tradiční římské zásady "*mater semper certa est, pater incertus*", tj. matka je vždy jistá, otec nejistý."²⁴ Tato jistota určení matky vychází především z logiky věci, resp. z biologického reprodukčního procesu, při kterém se dítě vyvíjí v těle matky, která jej následně porodí, z čehož nemohou vznikat důvodné pochybnosti o tom, kdo je matkou dítěte. Proto zákon o rodině v §50a jednoznačně stanovuje, že "*Matkou dítěte je žena, která jej porodila*." Pouze tato žena může být dle práva zapsána v matrice jako matka dítěte. Zároveň z toho vyplývá, že jakákoli smluvní úprava tohoto statusového právního vztahu je zakázána (např. smluvní úprava tzv.

²² čl. 10 Ústavy: „*Vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.*“

²³ Králíčková, Z.: *Lidskoprávní dimenze českého rodinného práva*, Brno: Masarykova Univerzita, 2009, s. 49

²⁴ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 187

"pronajmutí dělohy" za sjednání úplaty za těhotenství a porod). Ovšem přestože toto ustanovení nedává možnost žádným případným odchylkám, není existence sporných okolností o mateřství vyloučena. Především za možných situací vyplývajících například ze záměny dětí v porodnici, odrození dítěte na falešné identifikační doklady nebo z utajovaného porodu mimo zdravotnické zařízení a následného nahlášení dítěte falešnou matkou. O řešení takovéto sporné situace budu referovat v pozdější části této kapitoly, stejně tak se v jedné z kapitol následujících zaměřím na rozpor biologického rodičovství s rodičovstvím právním v souvislosti se surogačním neboli náhradním mateřstvím.

V celku problematickou situaci v otázce určení mateřství nám přinesl institut tzv. porodu s utajením totožnosti matky²⁵ a zřízení tzv. baby-boxů. Ač chtěl zákonodárce, především zřízením možnosti utajeného porodu, vyřešit hlavně problematiku zbavování se nechtěných dětí, na druhé straně tím podpořil toleranci k potírání práv dítěte a k zavírání očí před prosazováním partikulárních zájmů.²⁶ "Dáváme tak lidem do ruky silnou zbraň, jak se zbavit svých potomků, bez následků a rizik pro dítě, namísto cesty komunikace, poradenství a doprovázení."²⁷ Smyslem utajovaného porodu je poskytnutí na žádost dotyčné ženě poskytnuta lékařské asistence u porodu ve zdravotnickém zařízení, přičemž je jí vedena speciální zdravotnická dokumentace, která se po porodu zapečetí a její obsah podléhá mlčenlivosti ze strany lékařského personálu. Její otevření je možné jedině z rozhodnutí soudu. Největší slabinou této úpravy je, že "utajený porod nemění nic na tom, že právní vztah mezi matkou a dítětem, jehož základ spočívá v právu soukromém, *ex lege* vznikl."²⁸ Tím matce vůči dítěti vznikla rodičovská zodpovědnost a "celá řada práv a povinností, např. právo dát dítěti jméno, vyživovací povinnost, po eventuální smrti dědické právo apod."²⁹ Obdobným případem je zřízení tzv. baby-boxů, schránek určených k odložení nechtěných dětí. Značnou problematikou těchto zařízení je absence pojmu "nalezené dítě" v našem právním řádu, protože minimálně matka je i přes svou

²⁵ obsažen v zák. č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování

²⁶ Králíčková, Z.: *České rodinné právo po vstupu České republiky do Evropské unie*, Právní rozhledy, 2005, č. 21, s. 769

²⁷ Lukešová, J.: *Chcete mě?!!* in *Pocita Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha Wolters Kluwer, 2009, s. 302

²⁸ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 72

²⁹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *Anonymní a utajené mateřství v České republice – utopie nebo realita?* Právní rozhledy, 2005, č. 2, s. 55.

neznámou totožnost dle ustanovení ZOR dítěti určena.³⁰ Naše právní úprava dovoluje vzdání se mateřství pouze prostřednictvím osvojení nebo eventuelně popření mateřství na základě statusové žaloby. Proto i přes jistě vznešenou myšlenku jsou, nejen dle mého názoru, porody s utajenou totožností a stejně tak i baby-boxy nedomyšlenými prostředky, a jejich nedostatečná právní úprava brání jejich praktickému využití.

5.1.1.2. Určení otcovství

V předcházející kapitole jsem již zmiňoval, že určení otce není tak jednoznačné jako v případě matky. Vyplývá to především z poměru jeho účasti na reprodukčním procesu, kdy otec po početí dítěte nemá žádný vliv na vývoj lidského zárodku. Například v situaci, kdy matka v poměrně blízké době měla více plodných sexuálních partnerů a následně otěhotněla, tak bez použití prostředků moderní vědy (např. testy krve nebo DNA) nebo pokud na dítěti nebudou znatelné nějaké geneticky přenesené fyziologické rysy, které se navíc projevit nemusí, nebo mohou až po poměrně dlouhé době, je stoprocentní určení biologického otcovství v zásadě nemožné. I pro tuto situaci zákonná úprava vychází ze římské zásady "*pater vero ist est quem nuptiae demonstrant*", tj. otcem je ten, na koho ukazují domněnky.³¹ Zákon o rodině i již platná nová soukromoprávní kodifikace zná takovéto domněnky tři, konkrétně upravené v § 51 až § 54 ZOR a v § 776 až § 783 NOZ. Jedná se o domněnky vyvratitelné, tedy uznatelné, pokud není prokázán opak, tedy nesoulad předpokládané skutečnosti s realitou. Tyto domněnky vycházejí z principu, jehož smyslem je zajistit soulad biologického a právního rodičovství na základě všeobecně přijímaných zkušeností a největší míry pravděpodobnosti. Na druhou stranu se však snaží reflektovat i význam zájmu dítěte na život ve fungující a úplné rodině, kdy, především u první a druhé domněnky, je za otce určen muž, u kterého lze nejpravděpodobněji očekávat, že bude naplňovat i sociální rovinu rodičovství, přestože v otázce biologické spřízněnosti mohou existovat pochybnosti. Tento zájem dítěte je jedním z důvodů, proč i v době, kdy je otcovství možné stoprocentně určit na

³⁰ Zuklínová, M.: *Několik poznámek k právním otázkám okolo tzv. baby-schránek*, Právní rozhledy, 2005, č. 7, s. 250

³¹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 187

základě DNA testů³², jej současná, ale i budoucí právní úprava určuje prostřednictvím předpokladů, jelikož, přestože se na soulad biologického a právního rodičovství klade důraz, to nemusí být pro dítě vždy tou nejlepší variantou. Mezi sebou jsou tyto domněnky ve vztahu subsidiarity a to přímo v zákonem stanoveném pořadí, resp. pokud je možné určit rodičovství dle první domněnky, není možné aplikovat domněnku jinou a v souvislosti s tím, pokud první domněnku pro skutkový základ není možné použít nebo bylo-li dle ní otcovství úspěšně popřeno, užije se domněnky druhé a až následně domněnky třetí. Hmotněprávní úprava, krom určení otcovství vzniklého přirozenou cestou, pamatuje i na situaci, kdy je třeba určit otcovství dítěti narozenému z umělého oplodnění z asistované reprodukce (§ 54 odst. 3 ZOR).

5.1.1.2.1. První domněnka

První vyvratitelná domněnka otcovství vychází z ideového a společensky přirozeného stavu, který odráží založení rodiny, jakožto náplň manželství. Jelikož bývá v praxi využívána nejčastěji, je logické její zařazení na první místo při aplikaci vůči zbylým dvěma domněnkám. "Společenská zkušenost, že narodí-li se dítě za trvání manželství, nejpravděpodobněji je jeho otcem manžel matky, vychází jednak ze samotného charakteru manželství jako životního společenství muže a ženy, jednak i z určení základních práv a povinností manželů v ustanovení § 18 ZOR, který ukládá manželům povinnosti věrnosti."³³ Tato domněnka se uplatňuje automaticky v souvislosti s existencí manželského stavu rodičů dítěte v době jeho narození. Stejně se bude postupovat v případě, "kdy dotyčné manželství trpí vadou, pro niž může být prohlášeno za neplatné."³⁴

Užití této domněnky přichází i v úvahu, kdy manželství zanikne ještě před narozením dítěte, ovšem její aplikace je limitována třistadenní lhůtou, počítanou ode dne zániku manželství. "Doba 300 dnů je uznaná zákonem za dobu trvání těhotenství."³⁵ Délka této doby je stanovena tak, aby byla odpovídající době od početí dítěte do doby jeho porodu a to i pro případ, kdy by dítě bylo počato

³² Dalším možným důvodem je i jejich finanční nákladnost.

³³ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 193

³⁴ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 78

³⁵ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 74

posledním dnem před zánikem manželství. Den od něhož se tato lhůta určuje, odpovídá dni právní moci rozsudku o rozvodu manželů nebo dni právní moci rozsudku, který svým prohlášením manželství zneplatňuje, a nebo dni smrti uvedené v úmrtním listu. Výjimku tvoří zánik manželství prohlášením manžela za mrtvého, kde z důvodu případné zdlouhavosti řízení rozhodným dnem, od kterého se bude lhůta počítat, není den právní moci rozsudku o prohlášení za mrtvého, ale den určený tímto rozsudkem za den smrti.

Zákon dále také počítá se situací, kdy se dítě narodí ještě před uplynutím třístého dne od zániku manželství matce znovu provdané. Přestože je dítě narozené ještě v době, která by mohla nasvědčovat tomu, že bylo počato manželem předcházejícím, tak v tomto případě zákon za otce dítěte upřednostňuje manžela současného, resp. pozdějšího. "Bezespору je to proto, že pokud bylo předchozí manželství rozvedeno, stalo se tak poté, kdy byl zjištěn hluboký a trvalý rozvrat manželství projevující se mj. ukončením intimního soužití. V případě tzv. „nesporného rozvodu“ soud rozvrat nezjišťuje, ale vychází z tvrzení účastníků, že tito spolu již nejméně šest měsíců nežijí."³⁶ Vůči manželu předcházejícímu by bylo možné tuto domněnku uplatnit pouze v případě, že by pozdější manžel své otcovství vůči dítěti úspěšně popřel.

5.1.1.2.2. Druhá domněnka

Dle § 52 odst. 1 ZOR se za otce považuje muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů učiněným před matričním úřadem nebo soudem. Vyplývající ze subsidiárního poměru přichází užití druhé domněnky v úvahu tam, kde pro určitý skutkový stav není možné užít první. Příkladně tedy za situace, kdy bylo dítě narozeno neprovdané matce, nebo pokud se dítě narodilo po zániku manželství, ovšem až po uplynutí tří seti denní doby, nebo pokud manžel matky své otcovství úspěšně popřel. Přestože skutkový stav může dávat možnost aplikace druhé domněnky, její použití není oproti té první automatické. Je závislé především na dobrovolném projevu vůle matky a otce před příslušným orgánem. "Zákon vyžaduje, aby tato prohlášení vedoucí k založení domněnky byla učiněna

³⁶ Poláková, M.: *Určení rodičovství z pohledu práva dítěte znát své rodiče deklarovaného Úmluvou o právech dítěte*, Právní rozhledy, 2000, č. 2, s. 55

osobně, ústně a do protokolu."³⁷ Není však nutné, aby oba projevy byly učiněny současně, a ve dvou výjimečných případech je možná absence prohlášení matky. V § 52 odst 3. jsou dány dvě situace: "*Prohlášení matky není třeba., nemůže-li pro duševní poruchu posoudit význam svého jednání, nebo je-li opatření jejího prohlášení spojeno s těžko překonatelnou překážkou.*"³⁸ Zároveň použití této domněnky není nikterak limitováno časem, proto je možné určit otcovství i k dítěti zletilému.

Prohlášení o otcovství je právním úkonem, který se řídí ustanoveními občanského zákoníku, na jehož možné použití odkazuje § 104 ZOR. "Bylo by tedy možné se v případě vady právního úkonu domáhat jeho neplatnosti (např. nedostatek způsobilosti, nedostatek svobody vůle, nesrozumitelnost a neurčitost projevu apod.)."³⁹ Zajímavou otázkou je, do jaké míry by soud, popř. matriční úřad měl sledovat soulad biologického a právního rodičovství, jelikož zákon výslovně nezakazuje prohlásit otcovství muži, který biologickým otcem dítěte není. Evidentním smyslem je zde zájem dítěte, kdy je možné předpokládat, že muž, ač ví, že není biologickým otcem, a který je i matkou za otce prohlášen, zajistí dítěti výchovu v "úplné rodině". Na druhou stranu by úmysl takového určení otcovství měl být považován za obcházení institutu osvojení, což může vést k neplatnosti právního úkonu dle § 39 OZ.⁴⁰

Specifickou vlastností pro využití této domněnky je možnost prohlášením určit otcovství vůči nasciturovi, tedy dítěti počatému, ale dosud nenarozenému. "Právní následky takto založené domněnky nastanou v okamžiku, kdy se dítě narodí, a to živé."⁴¹

Další zvláštností, kterou tato domněnka umožňuje, je projev své vůle k určení otcovství od osoby nezletilé. Pro učinění takového právního úkonu je zapotřebí posoudit způsobilost nezletilého. Z důvodu jejího správného posouzení je pro schválení takového určení otcovství vyloučena možnost rodičů dítěte vybrat si orgán, před kterým své prohlášení učiní, a proto může být učiněno výhradně před soudem.

³⁷ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 75

³⁸ Zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

³⁹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 201

⁴⁰ Langer, P.: *Právní povaha souhlasného prohlášení rodičů podle § 52 ZOR a právní důsledky jeho vad*, Právní rozhledy, 2005, č. 18, s. 667

⁴¹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 75

5.1.1.2.3. Třetí domněnka

Možnost aplikace třetí domněnky určení otcovství je zákonem omezená až na situaci, kdy otec dítěte nebyl určen podle první ani druhé domněnky. Její zvláštností je, že probíhá výhradně na návrh v soudním řízení na určení otcovství neboli řízení pateritním. Aktivně legitimovaní žalobci pro podání návrhu jsou dítě, matka⁴² a muž, který o sobě tvrdí, že je otcem dítěte, kterého je možno označit za otce potencionálního. Pasivní legitimace se odvíjí od té aktivní. "V případě prvních dvou domněnek se vychází ze skutečností, které sice směřují k biologickému otcovství, avšak zprostředkovaně - biologické otcovství se tu usuzuje z dlouhodobě ustálených sociálních vzorců chování ovlivněných křesťansko-židovskou kulturou."⁴³ Naopak základem třetí domněnky, není odvozování skutkového stavu zprostředkovaně, ale vychází z objektivní skutečnosti, kdy je za otce považován muž, který s matkou dítěte souložil v kritické době a jehož otcovství není vyloučeno závažnými okolnostmi. Za kritickou nebo také rozhodnou dobu se označuje doba před narozením dítěte, od které neproběhlo méně než 180 a více jak 300 dnů.

Stejně jako u druhé domněnky není navrhovatel pro podání nijak časově omezen a rovněž jej lze podat i vůči dítěti již zletilému. Po delší době však může být možným rizikem obtížnější prokazování skutkového stavu, který je základem domněnky.

Zákon o rodině obsahuje i úpravu týkající se průběhu řízení pro případ smrti některého ze subjektů řízení. V případě smrti navrhovatele, jedná-li se o matku nebo dítě, může v řízení pokračovat druhý oprávněný navrhovatel. Zároveň zde existuje možnost potomků navrhovatele s prokazatelným právním zájmem podat návrh na určení otcovství ve prospěch zemřelého dítěte, ovšem nejpozději do šesti měsíců od jeho smrti. Pokud je zemřelým navrhovatelem muž, který o sobě prohlašoval, že je otcem dítěte, pokračuje se v řízení pouze tehdy, pokud s tím souhlasí dítě nebo jeho matka. Pokud zemře potencionální otec, je možné podat návrh na určení otcovství směřovaný k jeho soudem ustanovenému opatrovníkovi. Opatrovník zemřelého potencionálního otce pokračuje v řízení, pokud tento domnělý otec zemře během něj.

⁴² Matka a dítě mohou návrh podat společně.

⁴³ Melicharová, D.: *Třetí domněnka otcovství - přežitý relikv* in *Pocta Sentē Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 313

První fází řízení je prokázání existence domněnky, to znamená dokázat, že mezi matkou a potenciálním otcem došlo k souloži v kritické době. Důkazní břemeno pro tuto skutečnost leží především na matce, ať už je v postavení žalobce nebo svědka. "Jako důkaz lze nabídnout cokoli, co přivodí pro žalobce příznivý výsledek řízení."⁴⁴ Ovšem nejčastějším důkazem bývá shodné tvrzení matky a potenciálního otce. "Ve sporu o určení otcovství, jak z rozboru uvedené konstrukce plyne, se - *uno actu* - otcovství zároveň určuje i popírá."⁴⁵ Proto je-li v první fázi úspěšně prokázána existence domněnky, v druhé fázi se určuje, zda je potenciální otec i otcem faktickým, resp. zda neexistují závažné okolnosti otcovství vylučující. Důkazní břemeno přechází na žalovaného muže, který zde má prostor pro popření otcovství k dítěti. Z pravidla se bude jednat o důkazy ve formě znaleckých posudků a to především z oboru hematologie (krevní zkouška⁴⁶), sexuologie (test plodnosti), diagnostiky DNA, apod.

Výsledkem řízení může být buď to, že potenciální otec úspěšně vyvrátí domněnku otcovství a soud žalobu vůči němu zamítne, nebo naopak neunesení důkazní břemeno, a domněnka se z vyvratitelné změnila na nevyvratitelnou a žalovaný muž se z otce potenciálního stane otcem faktickým. Současně s určením tohoto osobního stavu se rozhodnutím vytváří překážka *res iudicatae*, která znemožňuje jakékoliv další popření otcovství vůči tomuto dítěti. Proti tomuto rozhodnutí nejsou ovšem vyloučeny opravné prostředky mimořádné.

Kromě úpravy třetí vyvratitelné domněnky určení otcovství upravuje § 54 ZOR také otázku určení otcovství vzniklého na základě umělého oplodnění, která by teoreticky mohla být považována za "čtvrtou domněnku otcovství"⁴⁷. Tato úprava se konkrétně nachází ve třetím odstavci, a podle něj se za otce dítěte považuje muž, který dal k umělému oplodnění z asistované reprodukce dle zvláštního předpisu⁴⁸ souhlas, a pokud se neprokázalo, že k oplodnění ženy došlo jiným způsobem. V tomto případě se tedy "otcovství neváže na genetický původ,

⁴⁴ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 81

⁴⁵ Tamtéž, s. 82

⁴⁶ Krevní zkoušky se mohou provádět nejdříve v jednom roku věku dítěte.

⁴⁷ Frinta, O.: *Určování otcovství mimo rámec domněnek zákona o rodině* in *Naděje právní vědy: Býkov 2006 - sborník z mezinárodního setkání mladých vědeckých pracovníků konaného ve dnech 29. 6. - 1. 7. 2006 na Zámeckém statku Býkov*, Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 163-172

⁴⁸ Zák. č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách

nýbrž na souhlas manžela či jiného muže s použitím ať již jeho vlastního či darovaného semene."⁴⁹

5.1.2. Popření rodičovství

Jak jsem již výše uvedl, dle Úmluvy o právech dítěte náleží každému dítěti znát svůj původ. S tímto právem tedy souvisí určení jeho rodičů, ovšem je zde kladem důraz i na soulad biologického s právním rodičovstvím, resp. s matrikovým zápisem.⁵⁰ Pro odstranění takového nesouladu je možné využít institutu, který můžeme souhrnně nazvat popření rodičovství. Zákon o rodině takovou možnost výslovně upravuje pouze pro otce. Popření mateřství není konkrétně zákonem vymezeným institutem, ovšem je možné jej zahrnout pod statusovou žalobu, kterou nabízí OSŘ.

5.1.2.1. Popření otcovství

Popřít otcovství je možné pouze v soudním řízení. Pro otcovství určené vyvratitelnými domněnkami existují v ZOR zákonná ustanovení, na základě kterých jej lze popřít v řízení o popření otcovství, vyjma otcovství určeného na základě třetí domněnky, kde řízení o určení a popření otcovství splývá v jedno, a jeho výsledek staví překážku *res iudicate*. Aktivní žalobní legitimaci pro popření otcovství má logicky otec dítěte, současně s ním matka dítěte, popřípadě opatrovník, stanovený pro nedostatek způsobilosti k takovému právnímu úkonu, nikoliv tedy dítě. Speciálním žalobcem je zde nejvyšší státní zástupce, jehož popěrnému právu se budu věnovat níže. "Požadavek trvalosti právního stavu rodiče k dítěti a zásadu jeho neměnitelnosti vyjadřují velmi krátké šestiměsíční lhůty stanovené matce i otci dítěte."⁵¹ U matky tato lhůta počíná běžet ode dne narození dítěte, u otce je rozdílná s ohledem na užitou domněnku a jiné další okolnosti.

⁴⁹ Melicharová, D.: *Třetí domněnka otcovství - přežitý relikv?* in *Pocita Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 316

⁵⁰ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s.82

⁵¹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 77

Popření otcovství na základě první domněnky se tedy logicky bude týkat otce, který byl určen z pozice manžela matky narozeného dítěte. Své právo může uplatnit do šesti měsíců ode dne, kdy nabyl na vědomí důvodných pochybností o svém otcovství, nejdéle však do tří let věku dítěte. Dle zákona je takovéto popření možné ve třech možných situacích.

V první situaci může manžel matky popřít své otcovství vůči dítěti, narodí-li se v období mezi stoosmdesátým dnem od uzavření manželství a třístým dnem po jeho zániku nebo zneplatnění. Ovšem pouze za podmínky, je-li vyloučeno, že by manžel matky mohl být otcem dítěte. Takovéto "vyloučení" musí být prokázáno způsobem nevzbuzujícím pochybnost, tedy prostřednictvím znaleckých posudků, obdobných těm, které se užívají v případě vyvracení třetí domněnky určení otcovství (krevní testy, DNA diagnostika, atd.).⁵² Zákon nám jasně uvádí jeden příklad okolnosti vylučující otcovství manžela, a to za situace, kdy se dítě narodí v době tří seti dnů od zániku manželství, a kdy je v řízení o popření otcovství učiněno souhlasné prohlášení matky dítěte, jejího bývalého manžela a muže, který o sobě tvrdí, že je otcem dítěte, tím nám dojde současně k popření otcovství manžela matky a k určení otcovství muže, jenž se k němu hlásí.

Druhým případem využití popěrného práva manžela matky je, pokud se dítě narodí před 180 dnem od uzavření sňatku. Pro takovéto popření v soudním řízení je dostačující jen to, pokud se manžel za otce tohoto dítěte nepovažuje, ovšem pouze za předpokladu, že s matkou dítěte nesouložil v kritické době před narozením dítěte nebo pokud nebyl srozuměn s tím, že je žena při uzavírání manželství těhotná. Důkazní břemeno k prokázání alespoň jedné z těchto dvou podmínek vylučujících úspěšné popření leží na straně matky. Pokud se matce podaří podpořit svá tvrzení o otcovství, přechází povinnost důkazního tvrzení na manžela, který obdobnými způsoby jako při první situaci musí prokázat, že jeho otcovství k tomuto dítěti je vyloučeno.

Poslední situace, ve které je možné, aby manžel matky popřel své otcovství, se týká umělého oplodnění, ke kterému dal tento muž souhlas. A to vůči dítěti narozenému mezi stoosmdesátým a třístým dnem od umělého oplodnění, ovšem výhradně za okolnosti, kdy by bylo prokázáno, že matka otěhotněla jiným způsobem.

⁵² Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 196

I v případě otcovství určeného na základě souhlasného prohlášení obou rodičů dítěte, tedy na základě druhé domněnky, může otec využít své popěrné právo. Podmínkou úspěšného popření je opět prokázání, že je jeho otcovství vyloučeno a to v šestiměsíční lhůtě ode dne, kdy bylo otcovství na základě prohlášení schváleno. Právo popřít otcovství má i v tomto případě matka dítěte. Zákon rovněž v druhé větě § 61 uvádí, že lhůta pro popření neskončí před uplynutím šesti měsíců od narození dítěte. Toto ustanovení se týká otcovství určeného vůči dítěti nenarozenému tedy nasciturovi.

V jednom z předchozích odstavců jsem zmiňoval, že kromě otce a matky přiznává zákon žalobní právo také nejvyššímu státnímu zástupci. Pasivním žalobcem v této věci může být buď otec, matka nebo dítě, popřípadě ustanovený opatrovník pro případ, že žádný z nich není na živu. Jednoznačnou podmínkou, která opravňuje nejvyššího státního zástupce podat návrh na popření otcovství je vždy zájem dítěte, na základě jehož posouzení a uvážení nejvyššího státního zástupce je případný návrh podán. Jeho intervence do určeného rodičovství se týká první a druhé domněnky. "Pokud však jde o otcovství určené pravomocným rozhodnutím soudu na základě třetí domněnky otcovství, platí i pro nejvyššího státního zástupce překážka věci rozsouzené"⁵³. Toto právo mu je přiznáno, až v době, kdy jednomu z rodičů uplyne lhůta pro využití svého popěrného práva, a dále již žádnou lhůtou omezeno není. Výjimku tvoří případ rodičovství určeného souhlasným prohlášením rodičů vůči otci, který nemůže být otcem dítěte. Za takovéto situace lze návrh podat ještě před uplynutím šestiměsíční lhůty. "Smyslem tohoto ustanovení bylo zabránění "prodeje" dětí, zejména do zahraničí. Praxe však ukázala, že toto ustanovení je téměř neživotné."⁵⁴

5.1.2.2. Popření mateřství

Stejně jako u otcovství je smyslem popření mateřství dosáhnout souladu biologického a právního rodičovství. Přestože hmotněprávní skutečnost pro určení matky dítěte přináší znatelně větší jistotu než tomu tak je u otce, mohou nastat

⁵³ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 78

⁵⁴ Veselá, R. a kol.: *Rodina a rodinné právo - historie, současnost a perspektivy*, Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 159

situace, kdy biologická matka a matka uvedená v matrice nebude toutéž osobou. V kapitole věnující se určování mateřství jsem za takovouto situaci jako příklad uvedl záměnu dětí v porodnici, porod na falešný doklad totožnosti, aj. Na rozdíl od otcovství nemá náš právní řád pro popření mateřství konkrétně upravené zákonné ustanovení. "Řešení těchto případů umožňuje § 80 OSŘ, který uvádí tzv. statusovou žalobu (žalobu na určení osobního stavu⁵⁵). Touto žalobou lze mateřství ke konkrétnímu dítěti jak popřít, tak též určit."⁵⁶ Komplikaci ve využití takovéto popěrné žaloby může způsobit situace, kdy má dítě zákonně určeného otce. Jelikož podání statusové žaloby v tomto případě musí předcházet popření otcovství muže v matrice uvedeného, byla by největším problémem aktivní žalobní legitimace, kterou tato potencionální matka nemá. Návrh by musel být podán nejvyšším státním zástupcem. "K popření otcovství by nemuselo dojít pouze v případě, kdyby muž zapsaný jako otec dítěte v matrice byl i podle tvrzení navrhovatelky biologickým otcem dítěte."⁵⁷ Současně s tím by však musel být jako otec dítěte určen na základě jiné domněnky, než podle které mu bylo otcovství určeno.⁵⁸

5.1.3. Určení a popření rodičovství dle NOZ

Od 1. ledna roku 2014 nabývá účinnosti zák. č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v současné době však pro účinnost zák. č. 40/1964 Sb. nazýván jako "Nový občanský zákoník"⁵⁹. Rodinné právo tedy oproti současnému stavu, kdy je mu vyhrazen samostatný zákon, je včleněno do soubornější právní kodifikace. Ovšem lze souhlasit s názorem, že pokud měl být vytvořen nový kodex soukromého práva, měl by zahrnovat zásadně veškerou soukromoprávní materii, tedy i rodinné právo, tak jak je to všude ve státech se srovnatelným právním prostředím obvyklé, s poukazem na nutnost jednoty soukromého práva.⁶⁰

Přestože ani v nové úpravě není definice, která by se přímo vztahovala k pojmu rodičovství, dal by se jeho výklad přiřadit k obecným ustanovením

⁵⁵ § 80 písm. a) zákona č. 99/1963 Sb., Občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

⁵⁶ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 76

⁵⁷ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 188

⁵⁸ Haderka, J.: *K některým problémům určení (a popření) mateřství*, Bulletin advokacie, 1990, č. 1, s. 21

⁵⁹ Dále jen NOZ

⁶⁰ Zuklínová, M.: *Budoucí občanský zákoník a rodinné právo* in *Otázky rekonstrukce soukromého práva, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica*, 2003, č. 1–2, s. 141

obsaženým v Oddílu 3 nazvaném Rodiče a dítě, který náleží do druhé Hlavy části pojímající v NOZ rodinné právo. V těchto obecných ustanoveních najdeme vymezení rodičovských práv a povinností, jejich vznik, zánik, úpravu jejich výkonu a účelu.

Nová úprava pojímající určování a popírání rodičovství se od té současné až na pár výjimek, které se týkají především úpravy časových lhůt, ve většině případů liší pouze v jazykové formulaci. Obecně lze současnou a novou právní úpravu shrnout tak, že mezi nimi není poměr diskontinuity, tudíž že dosavadní úprava nebyla bezmyšlenkovitě zavržena, a ta nová z ní ve značné míře vychází.⁶¹ "Jednou z takových výjimek je zkrácení nejkratší možné doby pro narození dítěte ze sto osmdesáti na sto šedesát dnů, což odpovídá současnému poznání a současným možnostem lékařské vědy,"⁶² tudíž se tedy týká ustanovení, v jejichž obsahu je zmíněná tzv. kritická doba pro početí dítěte.

Další změna se týká popěrného práva manžela matky, kde se možnost jeho využití protahuje ze tří na šest let od narození dítěte. Ovšem nejvýraznější změna v otázce popírání otcovství, kterou nám NOZ přináší, se týká odebrání popěrného práva nejvyššímu státnímu zástupci. Podobný institut pro popření otcovství po uplynutí lhůty dle nové úpravy zastává soud. Ten za podmínek, že je to v zájmu dítěte a veřejného pořádku, může prominout propadlou lhůtu pro podání návrhu na popření otcovství, a tudíž řízení zahájit. Druhou pravomocí přiznanou soudu je možnost zahájit z úřední povinnosti řízení o popření otcovství, vzniklého na základě druhé domněnky, pokud je zřejmé, že nemůže být otcem. Podmínkou zde je zájem dítěte s cílem naplnění jeho základních lidských práv. Soud je v takové situaci i oprávněn sistovat výkon rodičovské zodpovědnosti otce, vůči němuž se řízení vede.

5.2. Rodičovská práva a povinnosti

Na základě určení rodičovství vzniká mezi rodičem a dítětem určitý rodinněprávní vztah. Z tohoto vztahu vyplývají pro rodiče a dítě určitá práva a povinnosti, které jsou odvozeny ze zákona. Tento vztah mezi rodičem a dítětem je

⁶¹ Frinta, O., Frintová, D.: *Rodinné právo v návrhu nového občanského zákoníku* in *Nové jevy v právu na počátku 21. století - sv. 4 - Proměny soukromého práva*, Praha: Karolinum, 2009, s. 256

⁶² Eliáš, K. a kol.: *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*, Ostrava: Sagit, 2012, s. 343

charakteristický několika specifickými zásadami. Jako první bych uvedl zásadu rovnosti subjektů, která je v rodičovském vztahu pojímána z více rovin. V první situaci je to subjektivní rovnost mezi rodičem a dítětem, tedy, "že dítě není jenom pasivním objektem výchovného působení rodičů, ale je, a to především v závislosti na věku a rozumové vyspělosti, subjektem tohoto právního vztahu, se všemi důsledky z toho vyplývajícími".⁶³ Další situace, pro aplikaci této zásady se týká postavení dětí. Konkrétně staví na stejnou úroveň a nikterak nerozlišuje děti narozené v manželství a děti narozené mimo něj. Třetím případem vycházejícím z tohoto principu, je rovné postavení rodičů, má-li dítě oba určené, kdy ve vztahu k dítěti disponují oba rodiče stejnými právy, a váží se k nim bez rozdílu tytéž povinnosti. Dalším znakem tohoto vztahu je jeho dlouhodobost. Rodičovský vztah mezi rodičem a dítětem začíná narozením a končí až smrtí jednoho ze subjektů, popřípadě osvojením dítěte. Dlouhodobost vztahu ovšem neznamená jeho neměnnost, kdy například dosažením zletilosti dítěte pozbývá rodič rodičovské zodpovědnosti. Jinou možnou změnou je například postavení subjektů v rámci vyživovací povinnosti. Rodičovských práv a povinností je ze zákona nemožné se vzdát a to jak ze strany rodiče, tak i ze strany dítěte. "Rozhodovat o těchto právech, event. jejich výkonu, je ve výlučné pravomoci soudu."⁶⁴ To však nezakládá nutnost jejich osobního výkonu. Proto je možné, aby rodič v zájmu dítěte pověřil k výkonu některých práv a povinností, nikoliv však výživného, třetí osobu.

Z tohoto vztahu můžeme dle právní úpravy rozlišit tři skupiny práv a povinností. Jedná se zaprvé o práva statusová, kam patří určení jména a příjmení dítěte a souhlas k osvojení, zadruhé o rodičovskou zodpovědnost a zatřetí o vyživovací povinnost.

5.2.1. Určení jména a příjmení dítěte

Z obsahu ustanovení sedmého a osmého článku Úmluvy o právech dítěte je vyvoditelné, že každé dítě má od svého narození právo na jméno a příjmení. Jméno a příjmení patří mezi základní znaky individualizace jedince, na základě kterých jej odlišujeme od ostatních jedinců ve společnosti, a současně je i

⁶³ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 211

⁶⁴ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 94

"významným prvkem působícím k získávání vlastní identity i v rámci rodinných vztahů."⁶⁵ Určit dítěti jméno a příjmení je právem vyhrazeným výlučně jeho rodičům nebo soudu. "Z časového hlediska se realizuje jako první oprávnění i povinnost rodiče."⁶⁶ Právní úprava určení je obsažena v ZOR a dále v zák. č. 301/2001 Sb., o matrikách.

Jméno je primárním identifikačním označením, jež náleží pouze jeho nositeli a na rozdíl od příjmení neslouží k demonstraci příbuzenské spjatosti, ale naopak jako označení odlišení v rámci rodiny. Jméno vybírají na základě společné dohody rodiče dítěte. Naše právní úprava povoluje dítěti zapsat jména dvě, ovšem za podmínky, že nebudou stejná. První odstavec § 18 zákona o matrikách říká, že *"Jméno, popřípadě jména dítěte se do matriky zapíše podle souhlasného prohlášení rodičů; není-li jeden rodič znám, nebo je-li rodič pravomocným rozhodnutím soudu zbaven rodičovské zodpovědnosti, nebo je mu výkon rodičovské zodpovědnosti pozastaven, anebo je-li pravomocným rozhodnutím soudu rodič zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo je jeho způsobilost k právním úkonům omezena, zapíše se jméno, popřípadě jména dítěte podle prohlášení druhého z rodičů, jinak podle pravomocného rozhodnutí soudu."* Logický výklad tohoto ustanovení nám říká, že právo určit jméno dítěti náleží i nezletilému rodiči, který není nositelem rodičovské zodpovědnosti⁶⁷, a tudíž v případné situaci je druhý zletilý rodič povinen se s ním na jménu dítěte dohodnout. Při výběru jména, které má být do matriky zapsáno, se rodiče musí řídit pravidly uvedenými v § 62 a 63 zákona o matrikách. Příkladmo jen uvedu zejména vyhnutí se zdobnělinám či domáckým tvarům nebo jména, které náleží žijícímu sourozenci dítěte.

Dalším subjektem, jenž disponuje právem určit dítěti jméno, je soud a to na základě oznámení matričního úřadu. Matriční úřad je povinen informovat soud, pokud rodiče dítěte neurčí nebo se nedohodnou na jménu dítěte nejpozději do jednoho měsíce od jeho narození, nebo pokud určí jméno, které se vymyká výše zmíněným pravidlům pro zapsání jména, nebo pokud rodiče dítěte nejsou známi.

Hlavním smyslem příjmení je vyjádření příbuzenství a sounáležitosti k určité rodině. Jeho určení stejně jako u jména je oprávněním rodičů, případně

⁶⁵ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 112

⁶⁶ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 215

⁶⁷ Nejde o uvedený případ osoby se zbavenou nebo omezenou rodičovskou zodpovědností.

soudu. Jeho určení je vázáno na určité právní skutečnosti. První z nich je určení na základě dohody o jménech dětí při uzavírání manželství.⁶⁸ Jedná-li se o dítě narozené mimo manželství, je jeho příjmení určeno oznámením příslušnému matričnímu úřadu na základě dohody rodičů. Pokud dítěti není určený otec, jeho příjmení se určí podle matky. Rozhodnutím soudu je příjmení určeno za situace, kdy se rodiče na příjmení nedohodnou nebo pokud ani jeden z rodičů není znám.

V matrice zapsané jméno a příjmení nemusí mít trvalý charakter. Naše právní úprava povoluje případnou změnu, konkrétní úprava je obsažena v již zmiňovaných zákonech, tj. ZOR a zákon o matrikách. Abych příliš neodbočoval od tématu práce, nastíním jen situace, které pro změnu příjmení ZOR upravuje. První případ nastává při uzavření manželství rodičů dítěte až po jeho narození, kdy se příjmení určené pro děti vzešlé z tohoto manželství bude vztahovat i na společné, již narozené dítě. Pokud se manželé dohodnou, společné příjmení pro ostatní děti z tohoto manželství vzešlé se bude vztahovat i na dítě matky, které nemá určeného otce. Změna příjmení může být i důsledkem úspěšného popření otcovství, kdy se dítěti určí příjmení dle matky. Posledním případem je osvojení, kdy se osvojenci mění příjmení podle osvojitele.

5.2.2. Rodičovská zodpovědnost

Z práv a povinností, které z rodičovství vycházejí, patří rodičovská zodpovědnost mezi ty nejdůležitější. Krom ZOR nalezneme její zakotvení i v čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod⁶⁹. Důraz kladený na její důležitost odráží i skutečnost, že v plném rozsahu může nabýt rodičovskou zodpovědnost pouze osoba mající plnou způsobilost k právním úkonům. Má-li dítě určené oba rodiče, disponují jí oba stejnou měrou a musí ji vykonávat ve shodě a to nezávisle na jejich společném či nespolečném soužití. V případě, že se rodič stane nezpůsobilým pro výkon rodičovské zodpovědnosti, plně toto právo přechází na druhého rodiče, popřípadě na soudem ustanoveného poručníka.⁷⁰ Za zákonem stanovený obsah pro naplňování práv a povinností rodičovské zodpovědnosti je

⁶⁸ § 8 odst. 2, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

⁶⁹ Listina základních práv a svobod čl. 32 odst. 4: Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

⁷⁰ Částečná rodičovská zodpovědnost, konkrétně výchova dítěte může náležet dle § 33 ZOR i manžel, který není rodičem za předpokladu, že žije s dítětem ve společné domácnosti

především péče o nezletilé dítě, zákonné zastupování nezletilého dítěte a správa jeho jmění.

Jak jsem již zmiňoval, plná dispozice s výkonem rodičovské zodpovědnosti náleží pouze osobě s plnou způsobilostí k právním úkonům. Zákonná úprava ji ovšem dovoluje přiznat i osobě nezletilé starší 16 let. Jedná se o rodičovskou zodpovědnost částečnou, omezenou pouze na péči o dítě, kterou může přiznat svým rozhodnutím pouze soud a to pod podmínkou, že nezletilý rodič má pro výkon péče o dítě potřebné předpoklady. Výkon zbylé části rodičovské zodpovědnosti náleží druhému rodiči, pokud je určen a pokud je zletilý, není-li tomu tak, musí být dítěti ustanoven poručník, zpravidla rodič nezletilého rodiče. Za takovéto okolnosti vzniká zajímavá situace, kdy jedna a tatáž osoba vykonává rodičovskou zodpovědnost vůči svému nezletilému dítěti a zároveň vůči nezletilému dítěti svého nezletilého dítěte.⁷¹

Z náplně obsažené v rodičovské zodpovědnosti stojí na prvním místě výchova dítěte, v ZOR označená jako péče o nezletilé dítě. Dle demonstrativního výčtu ze zákonné úpravy se péčí o nezletilé dítě rozumí především péče o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.

Výchova nezletilého dítěte musí být realizována zejména jako ochrana jeho zájmů a směřování k pozitivnímu chování. Pro její výkon jsou rodiče dítěte ze zákona oprávněni řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Přestože ze zákona vyplývá pro dítě povinnost se podřídit rodičovské výchově, která je v jeho zájmu, rozumová a mravní vyspělost může dítěti tento zájem zkreslit, a proto může často dojít ke střetu názorů mezi rodičem a dítětem. Pro ochranu tohoto zájmu disponují rodič i dítě určitými právy. Dítě má především nárok, s ohledem na stupeň svého vývoje, být informováno o záležitostech a rozhodnutí rodičů jeho se týkajících a vyjádřit k nim svůj názor. Oprávněním rodičů je použití výchovných prostředků. Užití takových výchovných prostředků bude velice individuální a to s ohledem na poslušnost a temperament dítěte, ale často i na tradiční a kulturní úroveň rodiny⁷². ZOR ovšem výslovně stanoví, že musí být přiměřené a nesmí zasahovat do jeho důstojnosti a ohrožovat jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. S neustálým vývojem

⁷¹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 94

⁷² Fiala, J. a kol.: *Občanské právo*, Praha: ASPI, a. s., 2006, s. 862

společnosti není na užívání výchovných prostředků jak z pedagogického, tak i z psychologického hlediska jednotný názor, zejména v otázce ukládání "trestů" dítěti.⁷³ Za jednoznačný lze ovšem považovat názor, že použití "přiměřených prostředků" nelze označit za *lex specialis* vůči § 11 OZ⁷⁴, tudíž tělesný trest vůči dítěti nemá v našem právním řádu žádnou oporu, a stejně tak je nesporné zneužívat výchovné prostředky, jejichž následkem je fyzické, psychické, sexuální či jiné týrání dítěte.⁷⁵

V souvislosti s péčí o nezletilé dítě nabývá rodič i určitých oprávnění, která především slouží k její realizaci. Jedním z nich je právo mít dítě u sebe. Smysl tohoto práva vyplývá z devátého článku Úmluvy o právech dítěte, kdy je smluvní stát povinen zabezpečit neoddělení rodiče a dítěte proti jejich vůli. Současně pak ale stanovuje, že takovéto oddělení je možné v zájmu dítěte z rozhodnutí soudu. Spolu s tím částečně souvisí další oprávnění, týkající se situace opačné, kdy pro určitou okolnost není možné, aby měl rodič dítě u sebe, tj. právo osobního styku rodiče s dítětem. Týká se především situací, kdy je dítě svěřeno do výchovy například druhého rodiče, třetí osoby nebo pěstouna. Dále je to právo určit dítěti jeho budoucí povolání. Při výkonu tohoto práva musí rodiče zohlednit zájmy a schopnosti dítěte. Jelikož výběr budoucího povolání je velmi podstatnou záležitostí, je nutné jej o takovémto rozhodnutí informovat a dát mu prostor pro vyjádření vlastního názoru k němu.

Má-li dítě určeny oba rodiče, tak právy a povinnostmi, které vyplývají z péče o nezletilé dítě, disponují oba stejnou měrou. Některá z těchto práv však mohou být omezena v důsledku soudního řízení, konkrétně v řízení o péči o nezletilého⁷⁶. Takovéto řízení je obligatorní fází v řízení o rozvodu manželů. "Uplatní se však i v případě, že rodiče dítěte spolu nežijí a nejsou schopni se dohodnout."⁷⁷ Výsledkem takovéhoto řízení může být buď soudem schválená dohoda rodičů, ve které si sami na základě vzájemné shody dohodnou podmínky o výchově rodičů, nebo rozhodnutí, kterým s ohledem na zájem dítěte soud určí, jak

⁷³ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 98

⁷⁴ § 11, zák. č. 40/1964 Sb., Občanského zákoníku Fyzická osoba má právo na ochranu své osobnosti, zejména života a zdraví, občanské cti a lidské důstojnosti, jakož i soukromí, svého jména a projevů osobní povahy.

⁷⁵ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 86

⁷⁶ V řízení se řeší zároveň otázka výživného. Viz. další kapitola.

⁷⁷ Fiala, J. a kol.: *Občanské právo*, Praha: ASPI, a. s., 2006, s. 865

bude výchova dítěte vypadat. Podle ustanovení zákona o rodině máme několik možných modifikací takovéto výchovy.

První variantou je tzv. společná výchova, kterou se řeší situace zájmu o osobní péči ze strany obou rodičů a také zájmu dítěte. Tento způsob se nikterak nedotýká dosavadních výchovných poměrů, resp. výchova obou rodičů vůči dítěti zůstává stejná, jako kdyby k rozvodu vůbec nedošlo. Rodiče, i po zániku vzájemného vztahu, budou nadále společně žít a pečovat o dítě v jednom výchovném prostředí.⁷⁸ "Třebaže to z dikce ust. § 26 odst. 2 přímo nevyplývá, soudní praxe se přiklání ke stanovisku, že na společné výchově musí být rodiče dohodnuti, nelze takto rozhodovat proti vůli jednoho z rodičů. Za situace, kdy oba rodiče navrhnou svěřeni dítěte do své výchovy, by rozhodnutí soudu o společné výchově bylo v příkrém rozporu se zájmem dítěte, protože by bylo nadále předmětem sporu mezi rodiči."⁷⁹

Druhým způsobem je svěřeni dítěte do výchovy střídavé. Takto se opět řeší případ, kdy oba rodiče jeví zájem o osobní péči o dítě, ovšem zájem dítěte nevyžaduje jejich společné soužití. Principem je střídavý pobyt u každého z rodičů v určitých intervalech. Z praxe většinou určených na měsíce nebo týdny. Za střídavou péči je rovněž považována situace, kdy se rodiče střídají ve výchově v jednom výchovném prostředí nebo pokud jeden z rodičů dochází do výchovného prostředí, kde druhý rodič trvale žije.⁸⁰ V zájmu sociálních vazeb dítěte je "samozřejmým požadavkem, že by dítě svěřené do střídavé výchovy mělo navštěvovat stále stejnou školu nebo předškolní zařízení."⁸¹

Nejběžnějším výsledkem řízení o péči o nezletilého je rozhodnutí či dohoda o svěřeni do výchovy jednoho rodiče. Má-li tedy soud o tom, kterému z rodičů bude dítě svěřeno rozhodnout, učiní tak na základě jeho zájmu, a je-li dítě schopné se k tomu vyjádřit, musí brát v potaz i jeho názor. Posouzení zájmu dítěte velmi závisí na individuálních okolnostech a poměrech, kdy není možné pouze kazuisticky přisoudit dítě rodiči, který jej dokáže lépe hmotně zabezpečit, ale je nutné ohlížet se především na to, který z rodičů dokáže dítě zabezpečit lépe ve

⁷⁸ Institut Společné výchovy byl převzat dle zahraničních právních řádů, ovšem naše pojetí je oproti tomu jejich je odlišné a dalo by se říci, že chybné. Smyslem zahraniční úpravy není výchova ve společném prostředí, ale zachování stejných rozhodovacích práv o záležitostech (i běžných) dítěte u obou rodičů i přes vzájemné nesoužití. Viz. Fiala, J. a kol.: *Občanské právo*, Praha: ASPI, a. s., 2006, s. 864

⁷⁹ Fiala, J. a kol.: *Občanské právo*, Praha: ASPI, a. s., 2006, s. 864

⁸⁰ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2009, s. 63

⁸¹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 129

všech ohledech. Kromě tedy hmotného zajištění musí soud sledovat citovou orientaci a zázemí dítěte, výchovné schopnosti a odpovědnost rodiče, stabilitu budoucího výchovného prostředí, možnosti domluvy mezi rodiči o výchově dítěte a také citovou vazbu nezletilého dítěte na své sourozence, prarodiče a jiné členy širší rodiny. V § 26 odst. 5 ZOR je rovněž stanoveno, že soud vždy vezme v úvahu, kdo dosud, kromě řádné péče o dítě, dbal o jeho výchovu po stránce citové, rozumové a mravní. Rodič, kterému bylo dítě takto svěřeno, jako jediný disponuje právem mít dítě u sebe, proto je tedy dítě vychováváno v místě, kde on sám žije. Dále mu přísluší samostatně rozhodovat o běžných záležitostech nezletilého dítěte. O podstatných záležitostech nezletilého dítěte, s ohledem na jeho názor, rozhodují oba rodiče, pokud stále mají plnou rodičovskou zodpovědnost, nadále společně. Nejsou-li schopni se dohodnout, rozhodne ve věci soud.

Přestože bylo dítě svěřeno do péče jednoho z rodičů, rodičovská zodpovědnost druhého rodiče nezaniká, ovšem jeho faktická péče o dítě se poměrně zúží.⁸² Základními dvěma oprávněními druhého rodiče je právo na pravidelný styk s dítětem a právo na pravidelné informace o něm.⁸³ Pravidelný osobní styk s dítětem může být upraven soudním rozhodnutím, je ovšem možné, aby jeho rozsah byl určen pouze na základě dohody obou rodičů, která nevyžaduje potvrzení soudem. Z úřední povinnosti je však v pravomoci soudu tento styk svým rozhodnutím stanovit, omezit, dokonce i zakázat. Nejčastější příčinou iniciující takovéto rozhodnutí jsou negativní vztahy mezi rodiči dítěte, především ve formě nedodržování dohody či soudního rozhodnutí o styku, jako například ve formě bránění styku dítěte s druhým rodičem nebo naopak nedodržování vymezené doby, po kterou může druhý rodič s dítětem být. Soud může na návrh nebo opět z úřední moci své rozhodnutí či dohodu rodičů, týkající se úpravy styku s nezletilým dítětem, změnit, má-li za to, že se poměry, z jejichž základu tato úprava vzešla, změnily. Ustanovení ZOR, z kterého tato soudní pravomoc vyplývá, má sloužit především jako postih za nedodržování upraveného styku. Osobní kontakt s dítětem je nejčastěji upraven stanovením časových úseků, například po 14 dnech, kdy je možné, aby druhý rodič mohl trávit s dítětem společný čas. Vyžadují-li to okolnosti, může být styk s dítětem stanoven či

⁸² Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 63

⁸³ Tato práva rodič má i pokud je dítě svěřeno do výchovy 3. osoby nebo pěstounské péče.

zredukován s určitými omezeními. Příkladem může být i přesné stanovení místa, omezení styku jen v řádu několika hodin, popřípadě účast třetí osoby, která u toho má být přítomna. Problémem je, že povinnost být přítomen při styku rodiče s dítětem nelze žádné třetí osobě uložit. Pro tento účel bývají ve větších městech zřízena krizová centra nebo jiné obdobné instituce za účasti psychologa či sociálního pracovníka, kteří tuto službu nevykonávají na základě povinnosti ale z vlastní odborné činnosti.⁸⁴ Vyžaduje-li to zájem dítěte, lze styk dítěte s rodičem omezit či zakázat. Ze stejného důvodu lze taktéž upravit styk dítěte s prarodiči, sourozenci či jinými příbuznými. "Jako styk s dítětem je třeba chápat nejenom faktický kontakt rodiče s dítětem po dohodnutou nebo soudem stanovenou dobu, ale rovněž i nepřímý styk, který je realizován prostřednictvím nejrůznějších forem komunikace, jako je např. kontakt prostřednictvím telefonu nebo SMS zpráv, dopisů, e-mailů a jiných forem elektronické komunikace."⁸⁵

Další právo náležící rodiči, kterému nezletilé dítě svěřeno do osobní péče nebylo, je právo na informace o dítěti. Jedná se především o informace o zdravotním stavu, školních výsledcích a také mimoškolních aktivitách. Toto oprávnění je podpůrné především pro situace, kdy mezi spolu nežijícími rodiči dítěte panují negativní vztahy, a jeden z rodičů brání v kontaktu dítěte s rodičem druhým, čímž omezuje jeho právo rozhodovat o podstatných věcech dítěte se týkajících. Za normálních okolností se druhý rodič s dítětem pravidelně stýká a informován je tedy jím samotným.

Jelikož dle občanského zákoníku není nezletilému dítěti dána plná způsobilost k právním úkonům, tedy jen k takovým právním úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku⁸⁶, je třeba, aby k úkonům, pro které není zodpovědné, bylo zastoupeno jiným subjektem. Obecně je zákonné zastoupení upraveno v OZ, ovšem jeho § 27 výslovně odkazuje na úpravu ZOR, z které vyplývá, "že nezletilý buď má způsobilost k právním úkonům, a potom jedná sám svým jménem, nebo tuto způsobilost nemá, a potom jeho jménem jedná zákonný zástupce."⁸⁷ Způsobilost nezletilého k právním úkonům se neposuzuje na základě jeho individuálního

⁸⁴ Hrušáková, M.: *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 107

⁸⁵ Tamtéž, s. 106

⁸⁶ § 9, zák. č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník

⁸⁷ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s.227

stupně vyspělosti, ale dle objektivní rozumové a volní vyspělosti předpokládané u nezletilce určitého věku.⁸⁸

Naše právní úprava výslovně neupravuje právní úkony nezletilých, výjimkou je pouze ustanovení § 476d odst. 2 OZ, na základě kterého je nezletilému, jenž dovrčil věku 15 let sepsat závěť formou notářského zápisu⁸⁹, stejně tak nezná právní úkony nezletilého učiněné se souhlasem svého zákonného zástupce. Zastupovat nezletilé dítě jakožto součást rodičovské zodpovědnosti náleží oběma rodičům a to jak ve věcech běžných, tak i podstatných. Při zastupování ve věcech podstatných musí jednat ve shodě, není-li tomu tak, opět za ně rozhodne soud. V běžných záležitostech může být nezletilý zastoupen i pěstounem nebo osobou, do jejíž výchovy byl svěřen dle § 45 ZOR. Zvláštní postavení zákonného zástupce má soudem stanovený poručník, který sice může zastupovat nezletilé dítě i v záležitostech podstatných, ovšem pouze se schválením soudu. Schválení soudu je vyžadováno i u rodičů v některých otázkách týkajících se správy jmění dítěte, o tom však více v následující kapitole.

Nastane-li však při zastupování nezletilého dítěte rodičem okolnost, na základě které by z určitého právního úkonu hrozil střet zájmů mezi nimi, "popřípadě ke střetu zájmů dětí týchž rodičů"⁹⁰, je nutné dítěti ustanovit pro daný úkon tzv. kolizního opatrovníka. Pravděpodobnost střetu zájmů je obecně dána vždy tam, kde rodič a dítě jsou účastníky jednoho řízení, např. dědického, o osvojení, o určení či popření otcovství, atd. Nejčastěji bývá tento institut zastáván orgánem sociálně-právní ochrany dětí, který je dle § 83 universálním opatrovníkem dítěte, stanoveným, kdykoliv je to z určitých důvodů v zájmu dítěte třeba.

Jako kterýkoliv jiný soukromoprávní subjekt může i nezletilé dítě nabývat vlastnického práva k majetku a to nejrůznějším způsobem⁹¹. Jelikož se však může jednat i o majetek větší hodnoty, nebo jeho správa vyžaduje určitou míru odborných znalostí např. nemovitost, obchodní podíl atd., náleží rodičům dítěte

⁸⁸ Radv s. 101 / odkaz 188

⁸⁹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 88

Hrušáková, M.: *Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář*, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 136

Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha: C. H. Beck, 1999, s. 101

⁹⁰ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 89

⁹¹ Stále je třeba brát ohled na jeho částečnou způsobilost k právník úkonům, např. u kupní smlouvy.

toto jmění spravovat a to s péčí řádného hospodáře. "Mělo by jít o takové hospodaření s majetkem dítěte, aby byl majetek dítěti zachován do zletilosti, pokud možno v neztenčené míře."⁹² To ovšem neznamená, že se jměním nemůže být nikterak disponováno. Především je-li jmění takového charakteru, že přináší nezletilému dítěti určité výnosy např. nájemné z bytu, dividendy, úroky, atd., je možné jej užít k úhradě vlastních potřeb a výživy dítěte, a pokud převyšují i tyto náklady, lze je přiměřeně užít i pro potřeby rodiny. To vychází i z druhé věty § 31 odst. 4 ZOR, kdy dítě, žijící ve společné domácnosti se svými rodiči a mající vlastní příjem či majetek, je povinno přispívat na společné rodinné potřeby. Přispívání na potřeby rodiny je však považováno za dispozici se jměním nikoliv běžnou, a proto vyžaduje schválení soudu. Pokud dosahují příjmy dítěte takové hodnoty, že pokryjí jeho výživu, je dle § 85 odst. 1 dítě schopné se samo živit, a proto zaniká vyživovací povinnost rodičů vůči dítěti. Správu jmění rodiče vykonávají až do doby zletilosti dítěte, nebo dokud jím tato povinnost není odňata, a nemají nárok na odměnu. Při výkonu správy jsou omezeni pouze ve věcech, které nepatří mezi běžnou péči o majetek. V případě, že chce rodič disponovat s majetkem v podstatnějším úkonu, je výkon správy podmíněn souhlasem soudu, který posoudí, zda rodič jedná v zájmu dítěte. Po nabytí zletilosti je dítěti rodiči spravované jmění předáno. Požádá-li o to do jednoho roku po ukončení správy, jsou mu rodiče povinni podat vyúčtovací zprávu o hospodaření s jeho jměním. Zároveň ZOR svým ustanovením výslovně chrání zájem dítěte, tudíž nejsou dotčena jeho práva vůči rodičům, z odpovědnosti za škodu a z bezdůvodného obohacení vzniklé při správě.

Spravovat jmění náleží do náplně rodičovské zodpovědnosti i soudem ustanovenému poručníkovi, jenž podléhá při jejím výkonu soudnímu dohledu.

Vedou-li okolnosti ze strany rodiče, jako například nedostatek odborných znalostí nutných ke správě, marnotratnost, atd., k ohrožení zájmu dítěte na řádné správě majetku, je soudem do funkce správce ustanoven opatrovník. Rozsah jeho oprávnění je stanoven soudem, kterému také ze své činnosti podléhá. Stejně jako rodič musí správu vykonávat s péčí řádného hospodáře, je odpovědný za škodu, ovšem za svou činnost má nárok na odměnu.

⁹² Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 229 + Fiala 868

5.2.2.1. Zásah do rodičovské zodpovědnosti

Za určitých okolností může zájem dítěte vyžadovat intervenci do rodičovské zodpovědnosti. Dle čl. 32 odst. 4 Listiny je do právního vztahu mezi rodičem a dítětem oprávněn zasáhnout výhradně soud.⁹³ Zájem dítěte je nejdůležitějším faktorem, na jehož základě se míra zásahu užije. Rozlišujeme tři typy zásahů - pozastavení, omezení a zbavení rodičovské zodpovědnosti.

K pozastavení neboli sistaci rodičovské zodpovědnosti může soud přistoupit za kumulativního naplnění dvou podmínek, tedy zájmu dítěte a existence překážky objektivního charakteru, resp. takové, která nespočívá v nedostatečném výkonu rodičovské zodpovědnosti, kvůli které nemohou být tato rodičovská práva a povinnosti vykonávány. Pokud by byly obě podmínky splněny a zájem dítěte byl naléhavý, je možné vyvodit, že soud o pozastavení rozhodnout musí.⁹⁴ Nejčastěji se jedná o situaci, kdy je například potřeba učinit právní úkon oběma rodiči dítěte, ale jeden z rodičů nemůže pro špatný zdravotní stav nebo pobyt v zahraničí své právo vykonat. Rodič, jehož zodpovědnost je sistována, nepřestává být jejím nositelem, pouze se její výkon přenáší v plné míře na druhého z rodičů. "Jestliže soud vysloví pozastavení výkonu rodičovské zodpovědnosti u obou rodičů nebo u jediného žijícího rodiče, musí současně dítěti ustanovit poručníka."⁹⁵

Druhým typem zásahu do rodičovské zodpovědnosti je její omezení. Smyslem tohoto institutu je užití omezení jakožto sankce za zaviněné řádně neplněné povinnosti rodiče. Kumulativní podmínkou je zde opět zájem dítěte, který musí soud pro své rozhodnutí přezkoumat, jelikož za situace, kdy je rodiči dohodnutá rodičovská zodpovědnost vykonávána způsobem, který se nemusí jevit jako příkladný, přesto jiná její úprava by nebyla v zájmu dítěte, byl by případný soudní zásah v rozporu s tímto zájmem. Je-li zodpovědnost omezena, musí být v soudem vydaném rozsudku určena v jakém rozsahu, např. omezení ve správě jmění, v osobním styku s dítětem, atd. Stejně jako u pozastavení nemá omezení za

⁹³ čl. 32 odst. 4 Listina základních práv a svobod: Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

⁹⁴ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 237

⁹⁵ Fiala, J. a kol.: *Občanské právo*, Praha: ASPI, a. s., 2006, s. 872

následek ztrátu rodičovské zodpovědnosti, ale pouze zúžení možnosti jejího výkonu. Druhý rodič přebírá zodpovědnost v plném rozsahu, nastane-li však situace, že se omezení vztahuje na oba rodiče, je povinností soudu stanovit pro výkon těchto práv a povinností nezletilému dítěti opatrovníka.

Nejcitelnějším zásahem do rodičovské zodpovědnosti je její odnětí, v zákoně označeno jako zbavení. Jako důvod podněcující soud, aby ve svém rozhodnutí rodiče zodpovědnosti zbavil, je v § 44 odst. 3 ZOR uvedeno zneužití rodičovské zodpovědnosti nebo jejího výkonu nebo její závažné zanedbání. Vždy se bude jednat o zaviněné chování rodiče, které je protiprávní a nemusí ani přímo naplňovat skutkovou podstatu trestného činu obsaženou ve zvláštní části zák. č. 40/2009 Sb., Trestního zákoníku v Hlavě obsahující ustanovení na ochranu nezletilých dětí.⁹⁶ Naopak je-li protiprávním jednáním naplněna některá ze skutkových podstat trestného činu⁹⁷, má soud vždy povinnost přezkoumat, zda zde neexistují důvody pro zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti. Zbavit rodiče jeho zodpovědnosti je možné vždy jen ke konkrétnímu dítěti, nikoliv jako celek vůči všem jeho nezletilým potomkům, proto musí soud ve svém rozsudku uvést, kterého dítěte se odnětí zodpovědnosti týká. Stejně jako v předchozích případech, je následkem zbavení zodpovědnosti jednoho rodiče její plná koncentrace na rodiče druhého. Je-li odňata oběma, musí být nezletilému ustanoven poručník.

Všechny tři typy zásahů do rodičovské zodpovědnosti mají dva společné prvky. Prvním z nich je, že ani jeden ze zásahů nemá vliv na výkon vyživovací povinnosti rodiče vůči dětem a to ani v případě odnětí rodičovské zodpovědnosti. Druhým prvkem, přestože to ZOR výslovně nestanoví, je možnost rodičovskou zodpovědnost obnovit⁹⁸ a to v případě podstatné změny poměrů kumulativně se zájmem dítěte.

⁹⁶ Tamtéž, s. 872

Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 239

⁹⁷ ZOR obecně uvádí spáchání trestného činu vůči svému dítěti, užití svého dítěte mladšího 15 let jakožto živého nástroje ke spáchání trestného činu tzv. nepřímé pachatelství, nebo jakoukoliv formu trestné součinnosti rodiče a dítěte při trestném činu.

⁹⁸ § 163 odst. 2 OSŘ : Rozsudky o výchově a výživě nezletilých dětí a o přiznání, omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti nebo o pozastavení jejího výkonu lze změnit i bez návrhu, změní-li se poměry.

5.2.3. Vyživovací povinnost

Z rodičovství vyplývajících povinností je jednou z nejdůležitějších vyživovací povinnost rodičů vůči dětem. Její podstatnost, jak zmiňují v předchozím odstavci, je vyjádřena svou nezávislostí na tom, zda je rodič nositelem rodičovské zodpovědnosti či nikoliv. Tato povinnost je nepřenositelná a to jak na straně povinného, tak i oprávněného subjektu. Právo dítěte na výživné je nepromlčitelné a je ho možné přiznat i za období předchozích tří let ode dne zahájení soudního řízení. Za výživné se považuje zabezpečení potřeb dítěte, které není schopné se samo žít. Nelze je ovšem "omezit jen na potřeby stravování, ošacení, ale slouží i na kulturní, sportovní, rekreační a jiné potřeby na zabezpečení všestranného rozvoje dítěte."⁹⁹

Má-li dítě určeny oba rodiče, jsou vyživovací povinností zatíženi oba a to nezávisle na tom, zda jsou manželé, či nikoliv. Důležitějším faktorem než manželství je společné soužití a to především, že výživné nemusí být pro oba rodiče stejné a také není podmínkou, že musí být výhradně plněno jen v penězích. Za plnění vyživovací povinnosti lze považovat také osobní péči o dítě. Proto například v modelové situaci, kdy spolu i nesezdaní rodiče žijí, otec vydělává a matka je s dítětem v domácnosti, lze považovat za náplň jeho vyživovací povinnosti finanční příjmy a za její naopak péči o společnou domácnost a větší podíl osobní péče o dítě se zřetelem na věk dítěte.

Za normálních okolností, kdy jsou rodiče dítěte manželi nebo spolu žijí a o dítě se patřičně starají, se tedy vyživovací povinnost považuje většinou za samozřejmost. Naše právní úprava se však snaží především regulovat situace, kdy k naplnění takového ideálního stavu nedošlo, a je třeba zásahu soudu. Zejména se jedná o situace, kdy spolu rodiče nezletilého dítěte nežijí a nedohodnou se na výživném. Pokud je dítě na základě dohody nebo soudního rozhodnutí svěřeno do střídavé nebo osobní péče jednoho z rodičů, krom rozsahu péče se zároveň upraví i vyživovací povinnost vůči tomuto dítěti. Dále soud také o výživném rozhoduje, pokud jeden nebo žádný z rodičů výživné řádně a dobrovolně neplní, je-li potenciálnímu otci určeno otcovství, nebo pokud je dítě svěřeno do pěstounské péče. Jedná-li se o dítě nezletilé, může zahájit řízení o úpravě vyživovací

⁹⁹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006 s. 259

povinnosti rodičů vůči němu soud i z úřední povinnosti. V případě zletilého dítěte musí být podán k soudu návrh.

Vyživovací povinnost rodiče vůči dítěti vzniká ze zákona dnem jeho narození, resp. určením rodičovství. Zánik této povinnosti je však individuální. Narozdíl od rodičovské zodpovědnosti, která zaniká zletilostí, je rodič povinen zajišťovat dítěti výživné do té doby, než bude schopné se samo živit. Schopnost zabezpečit sama sebe může dítě nabýt i před dosažením zletilosti, ovšem klidně také až několik let po ní nebo za okolnosti nepříznivého zdravotního stavu, který nedovoluje dítěti se samo živit, nemusí tato soběstačnost nastat nikdy. Zánik vyživovací povinnosti nemusí být ani trvalý, například za situace kdy absolvent střední školy nebyl přijat ke studiu na vysoké škole a nastoupil do zaměstnání, stal se soběstačným, a došlo tedy k zániku vyživovací povinnosti. Pokud byl však následující rok ke studiu přijat, vyživovací povinnost rodičů vůči němu se obnovuje.¹⁰⁰ Krom nabytí schopnosti dítěte se samo živit, může k zániku vyživovací povinnosti dojít i v případě, kdy i nesoběstačné dítě uzavře manželství, a tím pádem se vyživovací povinnost rodičů podřadí pod vyživovací povinnost mezi manžely. Pokud by však manžel dítěte nebyl schopen zabezpečit výživné v plném rozsahu, povinnost rodičů se opět obnovuje. Této povinnosti lze pozbyt i v případě osvojení, kdy mezi dítětem a rodiči, resp. celou původní rodinou zanikají vzájemná práva a povinnosti, včetně té vyživovací. Nejedná-li se o osvojení nezrušitelné, není vyloučena situace, kdy bude vyživovací povinnost spolu s rodičovským právním vztahem obnovena. Definitivní a neobnovitelnou okolností, na základě které k zániku povinnosti hradit výživné dochází, je smrt dítěte nebo rodiče.

Základ rozsahu plnění výživného je dán v ustanovení § 85 odst. 2 ZOR, dle kterého má dítě právo podílet se na životní úrovni svých rodičů. V praxi se však při jeho výměře posuzuje poměr dvou kumulativních podmínek. Schopnosti, možnosti a majetkové poměry povinného, tedy rodiče, a odůvodněné potřeby oprávněného, tedy dítěte. Další faktory, které ovšem nelze přehlížet, jsou již zmiňovaná osobní péče o dítě a domácnost, ve které žije, a také soulad s dobrými mravy.¹⁰¹ Co se schopnosti, možnosti a majetkových poměrů týče, je toto

¹⁰⁰ Fiala, J. a kol.: *Občanské právo*, Praha: ASPI, a. s., 2006, s. 881

¹⁰¹ Soud může například zrušit výživné vůči zletilému a nezaopatřenému dítěti, které bude tzv. "věčným studentem, nebo které se dopustí vůči svým rodičům trestného činu podvodu - Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 261

kritérium vázáno především na pracovní odměnu z výdělečné činnosti, výnosů z majetku a také na příjmy z jiné než závislé činnosti podléhající dani z příjmů, které je rodič povinen před soudem doložit. Pokud rodič tuto povinnost nesplní, je výše jeho příjmu určena na základě nevyvratitelné domněnky vycházející ze zákona rovnající se 12,7násobku životního minima.¹⁰² Neopomenutelnou okolností je i existence další vyživovací povinnosti vůči jinému dítěti. Odůvodněné potřeby dítěte jsou velmi konkrétním kritériem, jelikož se váží pouze na určité dítě a pro jejich určení se musí brát v potaz jeho věk, zdravotní stav, zájmy a jiné individuální potřeby. Typická je u nich také jejich nestálost, jelikož s přibývajícím věkem se potřeby dítěte mění a v drtivé většině náklady na jejich uspokojení stoupají. Tato míra individuality potřeb by se měla posuzovat i v případě, kdy se rozhoduje ve společném řízení o výživném pro více dětí, kdy například výživné pro tříleté dítě bude nižší než pro jeho sourozence studujícího na vysoké škole v cizím městě. S ohledem na předpokládanou změnu těchto faktorů, je právem dětí podat návrh na zvýšení výživného, u nezletilých je možné takového řízení zahájit i z úřední povinnosti. Naopak povinný rodič je oprávněn zažádat si o snížení v důsledku negativních změn v jeho příjmech způsobených například ztrátou zaměstnání nebo pracovní neschopnosti. V tomto případě soud důkladně zkoumá, zda se rodič bez důležitého důvodu nevzdal výhodnějšího zaměstnání či výdělečné činnosti nebo majetkového prospěchu, popřípadě zda nepodstupuje nepřiměřená majetková rizika.¹⁰³ Výživné se tedy stanoví na základě poměru těchto dvou faktorů, a pro individualitu subjektů se ani jiný způsob stanovení nejeví jako efektivní. Přesto zde byla v roce 2010 snaha o zjednodušení stanovení rozsahu vyživovací povinnosti pomocí tabulek po vzoru Rakouska, ty se však jevily jako nedostatečné a neflexibilní vůči postupným změnám, zejména nezohledněním vyživovací povinnosti vůči více oprávněným, a proto se jejich užívání v praxi v zásadě neuchytilo.¹⁰⁴ Je tedy ovšem patrné, že "jsou-li schopnosti, možnosti a majetek rodiče omezené, promítne se tato skutečnost do rozsahu odůvodněných potřeb dítěte, které budou uspokojovány v tomto omezeném rozsahu."¹⁰⁵ Naopak, je-li v možnostech povinného rodiče

¹⁰² Současné životní minimum pro jednotlivce činí 3410 Kč, vypočtená výše příjmu je tedy určena na 43.307 Kč

¹⁰³ § 96 odst. 1, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹⁰⁴ Kornel, M.: *Kam kráčíš vyživovací povinnosti rodičů k nezletilým dětem?*, Právní rozhledy, 2011, č. 3, s. 82

¹⁰⁵ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 263

příspěvat na výživné částkou větší, než jsou náklady na uspokojení potřeb dítěte, lze rozšířit rozsah odůvodněných potřeb i na tvorbu úspor pro zabezpečení přípravy na budoucí povolání.¹⁰⁶ Je-li výživné hrazeno v peněžité hodnotě, je povinnému stanovena jeho výše, kterou bude pravidelně hradit v měsíčním intervalu. Za situace, kdy rodič svou povinnost neplní včas a dobrovolně, může být stanoven den splatnosti, do něhož musí povinný výživné v každém měsíci uhradit. Pro s věkem se měnící potřebu dítěte a případnou inflaci, není možné se vyživovací povinnosti zbavit jednorázovým vyplacením. O složení větší částky, z které budou dítěti do budoucna hrazeny jeho náklady odůvodněných potřeb, dovoluje ZOR soudu rozhodnout jen za situace hodné zřetele. Za takovou situaci můžeme považovat například nerovnoměrné příjmy povinného, hrozící nebezpečí ztráty příjmů a majetku z důvodu rizikového podnikání, nebo také i pro závislost na herních automatech.

Rodič je ze svého statusu tedy zatížen vyživovací povinností vůči svému dítěti, ovšem stejně tak disponuje právem na výživu od svého dítěte. Dle ZOR jsou "děti, které jsou schopny samy se žít, povinny zajistit svým rodičům slušnou výživu, jestliže toho potřebují."¹⁰⁷ Vznik takovéto vyživovací povinnosti je podmíněn třemi okolnostmi. V první řadě se jedná o potřeby rodičů, které nejsou ze svých příjmů schopni uhradit, "zejména v případě, že jim buď nevznikl nárok na důchod z důchodového pojištění, nebo je tento důchod s ohledem na jejich specifické potřeby natolik nízký, že neumožňuje uspokojování jejich potřeb."¹⁰⁸ Druhou podmínkou je plná soběstačnost dítěte v případě vlastní výživy, ovšem taková, díky které bude dítě schopné pokrýt potřebné náklady i svým rodičům. Třetí okolností, která je schopna vyloučit jak existující potřebu rodiče, tak i dostatečné příjmy dítěte, je soulad s dobrými mravy. Za nejtypičtějšími příklady rozporu s dobrými mravy můžeme označit např. pokud rodič v minulosti řádně neplnil svou vyživovací povinnost vůči dítěti nebo pokud rodič v důsledku zanedbávání péče o dítě pozbyl rodičovské zodpovědnosti.

Má-li rodič dětí více, je možné, aby plnění výživného na jeho potřeby bylo rozloženo mezi ně. Určení rozsahu plnění každého dítěte není ovšem zpravidla

¹⁰⁶ Podle starších, zejména socialistických učebnic bylo možné stanovit výživné jen do maximální výše odpovídající potřebám dítěte, tedy pouze v tzv. spotřebním charakteru. Tímto postojem se prohluboval rozdíl mezi úplnou a neúplnou rodinou, jelikož dítěti z neúplné rodiny byla odepřena možnost materiálního zabezpečení - více v Radvanová, S.: *Vyživovací povinnost s otázkami*. Právo a zákonost 1990, č.8

¹⁰⁷ § 87 odst. 1, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹⁰⁸ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s.268

rozděleno na rovné díly, ale je vázáno na jejich schopnosti, možnosti a majetkových poměry, tudíž mohou být i podstatně rozdílné. Stejně jako u rodičovské vyživovací povinnosti se bere v potaz i faktická péče o oprávněného. S ohledem na všechny tyto okolnosti, může být vyživovací povinnost mezi dvě děti například rozdělena tak, že jedno z nich je povinno hradit výživné a druhé nikoliv, jelikož se o své rodiče osobně stará. Stejně tak může nastat situace, kdy bude vyživovací povinnost zatěžovat jen jedno ze dvou dětí, jelikož schopnosti, možnosti a majetkové poměry druhého dítěte nejsou pro plnění výživného vůči svým rodičům dostačující.

Vyživovací povinnost dětí vůči rodičům se oproti té rodičovské liší také ve svém rozsahu. Na rozdíl od dětí, které mají právo se podílet na životní úrovni svých rodičů, rozsah výživného směřující vůči rodičům je vymezen pojmem slušná výživa. Slušnou výživu můžeme definovat jako "zajištění průměrného životního standartu s přihlédnutím k obvyklému způsobu života oprávněných, jakož i k jejich věku a zdravotnímu stavu."¹⁰⁹

Zánik této vyživovací povinnosti je vázán především na odkázanost rodiče na dítě a schopnost dítěte ji plnit, tudíž přestane trvat v té době, kdy rodič bude schopen si své potřeby hradit sám, nebo pokud se schopnosti, možnosti a majetkové poměry dítěte nezmění tak, že nebude schopno výživné rodiči hradit. Dalším způsobem ukončení může být zánik rodinně-právního vztahu a to například smrtí dítěte či rodiče, ale také osvojením dítěte.

5.2.4. Právo souhlasu k osvojení

Ač dnešní moderní doba nabízí značné množství prostředků pro plánování rodičovství od antikoncepčních prostředků po umělé přerušování těhotenství, může nastat situace, kdy rodiče nebudou mít zájem o výchovu svého dítěte nebo z objektivních či subjektivních důvodů ji nebudou moci realizovat. Jelikož z úvodního ustanovení Úmluvy o právech dítěte vyplývá, že v zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti musí děti vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění, jsou v naší právní úpravě obsaženy instituty, které se přes překážku absence rodičovské výchovy takové prostředí snaží zajistit. Souhrnně jsou tyto instituty označovány jako náhradní péče o dítě. Asi

¹⁰⁹ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 144

nejdokonalejší náhradní péči dokáže zastat institut osvojení¹¹⁰, jehož užití je na místě především v případě osíření dítěte a to jak faktického, tak i tzv. sociálního osíření.¹¹¹ Osvojení je jakousi fikcí či imitací biologického svazku, kdy je dítě přijato za vlastní osobami, se kterými není v příbuzenském svazku, a které mu vytvoří chybějící výchovné rodinné prostředí.¹¹² Spolu s osvojením se ruší veškerá vzájemná práva a povinnosti, která na základě určení rodičovství mezi dítětem a jeho rodiči vznikla, a naopak se dítěti vytváří zcela nový právní vztah s jeho adoptivní rodinou. Můžeme říci, že osvojení je jediným způsobem, jak může zaniknout rodinně-právní vztah mezi rodičem a dítětem *inter vivos*. Z důvodu závažnosti takové statusové změny je pravomoc rozhodovat o tom svěřena výhradně soudu.

Pro schválení osvojení je vyžadováno naplnění několika nezbytných podmínek. Osvojení se může vztahovat pouze na nezletilé dítě, musí být dítěti ku prospěchu a je-li dítě natolik rozumově vyspělé, musí s osvojením souhlasit a v neposlední řadě musí s osvojením souhlasit i rodiče dítěte. Souhlas musí být podaný před soudem nebo příslušným orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Právo souhlasu s osvojením náleží rodičům, popřípadě jinému zákonnému zástupci s plnou způsobilostí k právním úkonům a do jejichž rodičovské zodpovědnosti náleží zákonné zastupování dítěte. Výjimkou pro tato kritéria je ustanovení ZOR, z jehož obsahu plyne, že souhlasu je třeba i od nezletilého rodiče.¹¹³ Souhlas musí být výslovný a také musí splňovat náležitosti kladené na projev vůle ustanoveními OZ, tedy aby byl učiněn svobodně, vážně, určitě a srozumitelně.¹¹⁴ "Naopak však jej nelze vázat na splnění podmínky (odkládací i rozvazovací), ani omezit určením lhůty."¹¹⁵ Má-li dítě určeny oba rodiče, je třeba souhlasu obou, projev vůle jednoho z rodičů nemůže být nahrazen souhlasem druhého ani rozhodnutím soudu.¹¹⁶ Projev souhlasu k osvojení musí směřovat k určitému dítěti, k určitému typu osvojení¹¹⁷ a k určité osobě osvojitele. Určitost osvojitele však není nezbytnou podmínkou, je možné udělit tzv. blanketový

¹¹⁰ Náhradní péči o dítě se budu věnovat v následující kapitole v rámci komparatistiky právního a sociálního rodičovství.

¹¹¹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 287

¹¹² Tamtéž, s. 279

¹¹³ § 67 odst. 2, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹¹⁴ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha : C. H. Beck, 1999, s. 133

¹¹⁵ Králíčková, Z.: *Kauza tzv. právně volné dítě*, Právní rozhledy, 2004, č. 2, s. 52

¹¹⁶ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva*, Praha : C. H. Beck, 1999, s. 133

¹¹⁷ Máme osvojení zrušitelné nezrušitelné

souhlas směřující vůči neurčitému zájemci o adopci. Takovýto souhlas mohou rodiče popř. jiný zákonný zástupce dát nejdříve po uplynutí šestého týdne od narození dítěte, rovněž disponují s právem souhlas odvolat a to až do doby, kdy je dítě předáno do péče budoucích osvojitelů.

Za určité existující okolnosti však není souhlasu rodiče jakožto zákonného zástupce dítěte třeba. Jedná se o situaci, kdy rodič zjevně nejeví o dítě zájem, respektive jej nejeví po dobu tří měsíců od jeho posledního opravdového projevu. O proti předchozí úpravě¹¹⁸, ZOR dnes zjevný nezájem nedefinuje, v ustanovení předcházejícím novelizaci byl zjevný projev nezájmu demonstrativně vyložen jako absence pravidelného navštěvování dítěte, neplnění pravidelně a dobrovolně vyživovací povinnosti a neprojevení snahy o osobní péči o dítě. Dále současná právní úprava připouští, že pokud zjevným projevem nezájmu nejsou hrubě porušovány rodičovské povinnosti, je třeba, aby byl takovýto rodič o svém počínání poučen orgánem sociálně-právní ochrany dětí, pokud i po následujících třech měsících tento nezájem trvá, není souhlas k osvojení nutný.¹¹⁹ V případě, že souhlas rodičů není třeba nebo byl udělen tzv. blanketový souhlas, spadá pravomoc udělit souhlas k adopci na orgán sociálně-právní ochrany dětí, jakožto opatrovníka dítěte v řízení o osvojení.

5.2.5. Rodičovská práva a povinnosti v NOZ

Jak jsem již zmiňoval v kapitole přibližující nám úpravu určování a popírání rodičovství podle již platného NOZ, tak i ustanovení týkající se rodičovských práv a povinností, ve většině případů obsahují především úpravy formální nebo rozvíjející. Ovšem ani o některé podstatné změny zde není nouze.

Institut rodičovské zodpovědnosti, krom toho, že je gramaticky pozměněn na rodičovskou odpovědnost¹²⁰, je, co se své náplně týče nepozměněn, týká se tedy stále péče o nezletilé dítě, zákonného zastoupení a správy jmění. V případě péče o dítě je posílena ochrana nezletilého, zejména ve vyjádření jeho názoru k podstatným věcem, o nichž jeho rodiče rozhodují a to především v soudním řízení. Zejména stanovením hranice 12 let, kdy je dítě schopno informací

¹¹⁸ Změněno zák. č. 401/2012 Sb., ze dne 5.9. 2012, účinného od 1.1. 2013

¹¹⁹ Význam poučení OSPODu - pomoc mladým a nezkušeným rodičům, poradenství, poučení o důsledcích, atd.

¹²⁰ Pro udržení kontinuity budu i pro úpravu NOZ používat pojem "zodpovědnost".

přijmout, vytvořit si vlastní názor a také ho sdělit¹²¹, nebo v případě, kdy dítě toho schopné není, projeví za něj názor osoba schopná chránit zájmy dítěte, jejíž vlastní zájmy nejsou se zájmy dítěte v rozporu. K rozhodování o podstatných věcech dítěte, v případě že má dítě oba rodiče s plnou zodpovědností, je nově dáno i oprávnění, kdy jeden rodič může rozhodnout i bez druhého, hrozí-li nebezpečí prodlení, ovšem s povinností tohoto druhého rodiče informovat o stavu věci.

Další poměrně významnou změnou je, že i nezletilý rodič nabývá plné rodičovské zodpovědnosti, ta je mu však až do nabytí zletilosti sistována. Sistace se zpravidla netýká výkonu péče o dítě, s přihlédnutím však na osobu nezletilého rodiče může soud do pozastavení rodičovské zodpovědnosti zahrnout i ji. Obdobně se dle NOZ postupuje u osoby s omezenou způsobilostí k právním úkonům, dle nové úpravy označované jako "svéprávnost", kdy je nesvéprávnému rodiči zodpovědnost pozastavena, ovšem s ohledem na jeho osobu může soud rozhodnout o možnosti výkonu péče o dítě a osobního styku. S tím je spojeno i další ustanovení, na základě kterého by součástí řízení, jehož výsledkem je omezení svéprávnosti, měla být posuzována i otázka případného omezení rodičovské zodpovědnosti.

Rozšíření je patrné u institutu zásahů do rodičovské zodpovědnosti, především u jejího zbavení, kdy je soud oprávněn spolu s ní odejmout rodiči i další rodičovská práva jako například právo osobního styku nebo právo souhlasu s osvojením. Inovace u ustanovení týkajících se úpravy styku s dítětem, především u rozvedených nebo spolu nežijících rodičů, kromě systematického přeřazení od manželství k rodičovským právům a povinnostem, klade důraz na sounáležitost rodičů a řádnost při realizaci a výkonu osobního styku dítěte s druhým rodičem. Mimo jiné se i snaží omezit negativní vztahy mezi rodiči uložením povinnosti zdržet se všeho, co narušuje vztah dítěte k oběma rodičům a celkově výchovu stěžuje.

Institut vyživovací povinnosti mezi rodiči a dětmi je podpůrně rozšířen v rozsahu subjektů i mezi předky a potomky, například mezi prarodiče a vnoučata, ovšem i vzájemně. Krom formálních změn je poměrně znatelné zvýšení koeficientu pro určení nevyvratitelné domněnky příjmu rodiče, jenž nesplnil povinnost jej řádně doložit a to z 12,7 na 25.

¹²¹ Eliáš, K. a kol.: *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*, Ostrava: Sagit, 2012, s. 376

Poměrně významné novelizace najdeme u ustanovení o souhlasu s osvojením. Pomineme-li velmi značný průlom v nově nabízející se možnosti osvojit si i osobu zletilou, je jednou z dalších podstatných změn vyčlenění práva na souhlas s osvojením z rodičovské zodpovědnosti, jelikož dle současné úpravy byl-li rodič zbaven rodičovské zodpovědnosti vůči svému dítěti, pozbyl postavení jeho zákonného zástupce, a proto jeho souhlasu k osvojení není třeba.¹²² Úprava NOZ tento souhlas považuje za samostatné statusové právo. Dalším novým prvkem je, že NOZ již nerozlišuje mezi souhlasem učiněným vůči určité osobě osvojitele a tzv. blanketovým osvojením. Narodil od matky, která je stále limitována udělit souhlas k adopci až po uplynutí doby šesti týdnů po narození dítěte, otec jej může projevit hned po narození. Platnosti souhlasu pozbývá do šesti let od jeho udělení a do tří měsíců je možné jej vzít zpět. Tato lhůta může být prolomena ve dvou situacích, za prvé není-li dítě po třech měsících od projeveného souhlasu předáno do péče budoucích osvojitelů, a za druhé, je-li vyhověno návrhu rodiče o vydání dítěte od budoucích osvojitelů.¹²³ Pro podstatný vliv na rodinněprávní vztah může být podán výhradně už jen před soudem. Poslední inovací, kterou bych u souhlasu k adopci zmínil je povinnost opatrovníka nezletilého dítěte, stanoveného pro případ, kdy souhlas rodičů není třeba, v řízení o osvojení zjistit, zda o svěřeni dítěte do výchovy neprojevuje zájem některý z jeho příbuzných, jelikož být vychováván ve své i když vzdálenější rodině, je pro příbuzenské vazby v zájmu dítěte.

¹²² Holub, M.: *Zákon o rodině: komentář a předpisy související*, Praha: Linde, 2007, s. 234

¹²³ Toto ustanovení klade důraz na soulad biologického a právního rodičovství, který je v zájmu dítěte.

6. Komparatistika pohledů rodičovství

Shrneme-li si všechny tři pohledy na rodičovství, je možné je definovat tak, že "v rovině biologické, si klademe otázku, kdo je dítěti otcem a matkou podle biologických zákonitostí reprodukce lidského rodu. Budeme-li však zkoumat rodičovství v rovině právní, tu budeme rozlišovat, jakou ženu a jakého muže považuje právní řád za rodiče konkrétního dítěte. Nazírání na rodičovství v rovině sociální není v této souvislosti často zmiňováno. Jde tady o to, která žena a který muž budou vzhledem k dítěti vykonávat ("hrát") sociální roli matky a sociální roli otce, tj. budou dítě fakticky vychovávat jako jeho rodiče."¹²⁴

Každý ze tří zmíněných pohledů, tedy biologický, sociální a právní, má v obecném vztahu rodiče a dítěte svou funkci. Za společné prvky ve všech třech můžeme vždy označit subjekty, resp. dítě, matku a otce a vztah mezi nimi. Na základě těchto společných prvků bych v nadcházející kapitole tyto tři pohledy na rodičovství porovnal.

Dítě je hlavním subjektem, bez kterého by rodičovství bylo v každém případě nemyslitelné. Je subjektem a zároveň i předmětem zakládajícím spojitost, jak mezi ním a rodiči, tak i mezi rodiči navzájem.

Velmi zajímavé je postavení otce v těchto různých rovinách. Jak jsem již zmiňoval v kapitole o biologickém rodičovství, úloha otce při biologickém vývoji dítěte je omezena pouze na početí dítěte, ať už formou pohlavního styku nebo umělou aplikací odebraného genetického materiálu v rámci asistované reprodukce. Jakákoliv jeho následná interakce vůči dítěti není podstatná, natož nutná. Můžeme tedy říci, že účast na vývoji dítěte ze strany biologického otce je velmi krátká, ovšem nezbytná, jelikož bez něj by ke vzniku biologického rodičovství nikdy nedošlo.

V naprosto opačném postavení je otec sociální. Pro proces socializace, neboli začlenění do společnosti, není přítomnost jakéhokoliv otce nutná, přestože je vhodná. Pokud ovšem dítě svého sociálního otce má, jeho úloha je časově značná. Začíná při první sociální interakci otce a dítěte a v zásadě trvá tak dlouho, dokud je sociální otec schopen pomáhat dítěti utvářet jeho sociální normy a hodnoty. Proto tedy o náplni sociálního otcovství hovoříme jako o osobní péči od

¹²⁴ Frinta, O.: *Určování otcovství mimo rámec domněnek zákona o rodině in Naděje právní vědy: Býkov 2006 - sborník z mezinárodního setkání mladých vědeckých pracovníků konaného ve dnech 29. 6. - 1. 7. 2006 na Zámeckém statku Býkov, Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 163*

útlých let dítěte, tak i jako o předávání zkušeností například při výkonu povolání nebo o výkonu péče o další generaci potomků. Jak jsem již zmínil, funkce otce, stejně jako funkce matky, není z pohledu sociálního nutně vázána na vztah biologický. Mnohem podstatnějším prvkem k naplňování sociálního otcovství je mužský element, který je dítěti blízký. Proto pokud dítě nemá otce určeného dle práva, může být pro něj sociálním otcem manžel nebo přítel matky, dědeček, strýc či starší bratr nebo v zásadě každá osoba mužského pohlaví, která je mu vzorem a výrazně se podílí na jeho sociálním vývoji.

Dle mého názoru je nejvíce zanedbatelný význam otcovství po právní stránce. Na podporu tohoto tvrzení mohu zmínit zákonné ustanovení z obou platných kodifikací rodinného práva, ze kterých jasně vyplývá, že oba rodiče mají ve vztahu k dítěti naprosto stejné postavení, z kterého vyplývají totožná práva a povinnosti. Tudíž postavení otce, co se náplně právně-rodčovského vztahu týče, v ničem nepřevyšuje, ale ani nezaostává za postavením matky. Postavení matky a otce je v naší právní úpravě rozlišeno jen ve dvou případech, první z nich se týká určení rodičovství a druhý příspěvku na výživu a na úhradu nákladů spojených s těhotenstvím neprovdané matce. V důsledku rovnosti práv a povinností obou rodičů není přítomnost otce v rodičovském vztahu nutná, jelikož je-li dítě vychováváno jen matkou, jsou její práva totožná s těmi, která by vůči dítěti měl otec. Co se týče doby trvání tohoto vztahu, tak jeho počátek je odvozen od určení otcovství na základě již zmíněných tří vyvratitelných domněnek, zánikem může být smrt otce či dítěte nebo je-li dítě osvojeno.

Při ideálním stavu je každá z těchto rovin naplňována totožnými rodiči, respektive kdy biologičtí rodiče jsou dle práva jako rodiče dítěte uznáni a rovněž se osobně starají o sociální vývoj dítěte. "Budeme-li vzhledem k jednomu a témuž dítěti určovat osoby, které jsou jeho rodiči, často se setkáme s tím, že v biologickém, právním a sociálním smyslu tohoto slova dospějeme pokaždé k jiným osobám."¹²⁵ Jak z objektivních, tak i subjektivních důvodů můžeme narazit na různé kombinace nesouladů těchto tří rovin. V následující podkapitole se snažím přiblížit nejčastější případy rozkolu a to především u rodičovství biologického a sociálního, což demonstruji na příkladech náhradní rodinné výchovy a dále u rodičovství biologického a právního. Jelikož možný nesoulad v

¹²⁵ Frinta, O.: *Určování otcovství mimo rámeček domněnek zákona o rodině* in *Naděje právní vědy: Býkov 2006 - sborník z mezinárodního setkání mladých vědeckých pracovníků konaného ve dnech 29. 6. - 1. 7. 2006 na Zámeckém statku Býkov, Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 163*

osobě otce jsem přiblížil v kapitolách týkajících se určování a popírání otcovství, rozhodl jsem se tuto část věnovat otázce posuzování mateřství v rámci asistované reprodukce.

6.1. Střet biologického a sociálního rodičovství

Jeden z případů, kdy není biologické a sociální rodičovství v souladu, se týká náhradní péče o dítě. "Jde o situaci, kdy o dítě nepečují jeho vlastní rodiče (ani jeden z nich), a dítě je takto do výchovy svěřeno někomu jinému rozhodnutím soudu."¹²⁶ Náhradní péči praktikovanou dle našeho právního řádu můžeme rozdělit do dvou skupin podle prostředí, v kterém je realizována, a to na péči rodinnou a péči ústavní.

Za náhradní rodinnou péči považujeme takovou, která se svým účelem snaží simulovat náhradní výchovné prostředí tak, aby co nejvíce dítěti připomínalo výchovu v přirozené rodině. „Náhradní rodinná výchova by také měla být pojímána jako náhradní řešení krize přirozené rodiny a primárně jako služba dítěti. Každá forma náhradní rodinné výchovy by měla být orientována především na dítě. Každým krokem státu by měl být sledován nejvyšší zájem dítěte.“¹²⁷ Co se forem náhradní rodinné výchovy týče, můžeme ji rozdělit do tří skupin, tedy na osvojení, pěstounskou péči a svěření do výchovy jiné fyzické osoby.

Osvojení, o kterém jsem již mluvil ve spojitosti s udělením souhlasu k němu jakožto jednomu z rodičovských práv, je nejrozsáhlejším typem náhradní péče. Jeho smyslem je "přijetí cizího, nezletilého dítěte do vlastní rodiny, tj. do náhradní rodinné péče, která ve svých právních důsledcích plně nahrazuje pokrevní vztah rodiče a dítěte."¹²⁸ Institut osvojení tedy nepojímá pouze funkci sociálního rodičovství, ale i rodičovství právního. Přináší pro osvojované dítě statusovou změnu rušící vztah k biologické rodině a vytvářející nový k rodině náhradní, kdy mezi osvojencem a osvojitelem vzniká takový právní vztah jako mezi rodiči a dětmi. Naše právní úprava obsahuje dva typy osvojení a to osvojení 1. stupně neboli zrušitelné a osvojení 2. stupně jinak také nezrušitelné. U obou typů

¹²⁶ Macháčková, L.: *Formy náhradní péče o dítě podle zákona o rodině* in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 2000, č. 2, s. 129

¹²⁷ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 277

¹²⁸ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 109

přechází na osvojitele rodičovská práva a povinnosti. U zrušitelného zůstávají v rodném listu osvojeného dítěte uvedeni jeho biologičtí rodiče, a krom toho je možné jej zrušit, ovšem jen soudním rozhodnutím z důležitých důvodů na návrh osvojence nebo osvojitele.¹²⁹ Naopak osvojení 2. stupně je nemožné nikterak zrušit a do rodného listu jsou jako rodiče dítěte zapsáni osvojitelé. Následkem osvojení je tedy pro dítě kompletní přerušení právních a v zásadě i sociálních vztahů s biologickou rodinou, tedy nejen vzájemná práva a povinnosti vyplývající z rodinněprávního vztahu, ale také práva dědická. K jejich obnovení může dojít pouze v případě, kdy je osvojení zrušeno.

Druhou formou náhradní rodinné výchovy je pěstounská péče. Jejím hlavním účelem je nahrazení faktické péče a výchovy dítěte, tedy výkon sociálního rodičovství, jinou osobou než biologickými rodiči, aniž by se změnil rodinněprávní vztah dítěte vůči jeho rodičům. Mezi dítětem a pěstounem se nevytváří vztah rovnocenný rodičovskému, pěstoun má postavení spíše vychovatele. Obsah tohoto institutu je obdobný výkonu rodičovské zodpovědnosti, ovšem omezen pouze na péči o nezletilé dítě a jeho zastupování v běžných věcech. Povinnost výživného je stále záležitostí rodičů. "Dítě svěřené do pěstounské péče má vůči pěstounovi tyto povinnosti: pomáhat dle svých schopností v domácnosti pěstouna a dále, má-li příjem z vlastní práce a žije ve společné domácnosti s pěstounem, má povinnost přispívat i na úhradu běžných potřeb."¹³⁰ Oproti osvojení se liší také dobou svého trvání, jelikož vyjma zrušení, zaniká tento vztah dosažením zletilosti, popřípadě smrti dítěte či pěstouna.

Posledním možným způsobem realizace náhradní rodinné péče je svěření do péče jiné fyzické osoby. Tato forma je nejvolnějším způsobem zajištění náhradní péče o dítě, jelikož pro její užití zákon nevymezuje žádné konkrétní důvody. "Ty mohou být subjektivní povahy, může však jít též o okolnosti působící objektivně (neschopnost rodičů starat se o dítě, způsobená jejich nepříznivými životními poměry, onemocněním apod.). Oproti osvojení se využívá především za okolností, kdy o dítě není pečováno jen dočasně a kde existuje

¹²⁹ Macháčková, L.: *Formy náhradní péče o dítě podle zákona o rodině* in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 2000, č. 2, s. 129

¹³⁰ Radvanová, S., Zuklínová, M.: *Občanské právo hmotné 3*, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009, s. 121

vyhlídka navrácení do péče svých rodičů. Za osobu, odlišnou od rodiče, které je dítě do péče svěřeno, je upřednostňována taková, jejíž péče je nejvíce v zájmu nezletilého dítěte. V zásadě se bude jednat o příbuzné nebo jiné osoby dítěti blízké, především pro zachování kontinuity výchovného prostředí.¹³¹ Její výběr je samozřejmě podmíněn její vůlí a schopnosti se o dítě postarat. Práva a povinnosti této osoby vůči dítěti rovněž nejsou nikterak zákonně vymezena, proto jejich rozsah určí soud. Bude se jednat o rozsah obdobný pěstounské péči, a stejně tak bude vyživovací povinnost ponechána rodičům dítěte. "Jelikož je však jiná fyzická osoba než rodič povinna o dítě osobně pečovat, znamená to, že musí dítěti poskytnout vše potřebné pro jeho všestranný vývoj, a to i v případě, kdy rodiče nebo jiné povinné osoby neplní vyživovací povinnost řádně a včas."¹³²

Jinou než rodinnou náhradní péčí je péče ústavní. Jedná se o kolektivní náhradní péči o nezletilé dítě, kterou je možno nařídít soudem. Přichází v úvahu, "je-li výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit."¹³³ Jelikož kvalita péče o dítě vykonávaná výchovnou institucí nemůže být srovnatelná s tou, vykonávanou v prostředí rodinném, je nařízení ústavní péče krajním řešením subsidiárním pro situace, kdy neexistuje jiná příznivější možnost v podobě náhradní péče rodinné. Alternativní možnosti pro její nařízení je soud povinen zkoumat. V praxi se tedy využívá tam, kde jiná náhradní výchova nepřichází v úvahu, kde jejímu nařízení předchází jiná výchovná opatření nebo v akutním případě, kdy se nezletilé dítě ocitlo bez jakékoliv péče. Je vykonávána ve státem zřízených a kontrolovaných institucích, např. v dětských domovech, diagnostických nebo výchovných ústavech, jejichž úkolem je vykonávat vůči nezletilým dětem faktickou výchovu, ale také výchovu preventivní, a tím zejména předcházet vzniku a rozvoji negativních projevů chování dítěte nebo narušení jeho zdravého vývoje, zmírňovat nebo odstraňovat příčiny nebo důsledky již vzniklých poruch chování a přispívat ke zdravému osobnostnímu vývoji dítěte.¹³⁴

¹³¹ Hrušáková, M., Králíčková, Z.: *České rodinné právo*, Brno: Doplněk, 2006, s. 322

¹³² Tamtéž, s. 323

¹³³ § 46 odst. 1, zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů

¹³⁴ § 1 odst. 3, zák. č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních ve znění zák. č. 333/2012

6.2. Střet biologického a právního rodičovství

Střet biologického a právního rodičovství, byl odjakživa záležitostí, týkající se pouze případu určení otcovství, což vycházelo již ze staré římské zásady *pater semper incertus* - otec je vždy nejistý. S neustálým pokrokem v oblasti medicíny se začíná tato nejistota promítat i do otázky určení mateřství, kde do té doby jediná hrozící nejistota mohla hrozit pouze u případné záměny dětí ve zdravotnickém zařízení nebo cílená záměna matky při utajovaném porodu. Revoluční změnu do procesu rozmnožování lidské populace nám přinesl lékařský postup zvaný asistovaná reprodukce.

Asistovaná reprodukce je jedním z lékařských postupů, který je na našem území využíván již od 80. let. Jeho primární funkcí je řešení neplodnosti párů, kterým je pro zdravotní komplikaci, ať již na straně muže či ženy, odepřena možnost počít dítě přirozeným způsobem, tedy prostřednictvím pohlavního styku. Právní úpravu k této medicínské proceduře můžeme nalézt v zák. č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách. Cílem asistované reprodukce, nebo jak se častěji uvádí umělého oplodnění, je tedy léčba neplodnosti realizována prostřednictvím lékařských zákroků a postupů, jejichž důsledkem je početí dítěte, které bude geneticky shodné s oběma, nebo alespoň s jedním z rodičů.

Nejběžnějším problémem, který se umělým oplodněním řeší je nedostatek pohlavních buněk, tedy spermií u muže a vajíček neboli oocytů u ženy.¹³⁵ Komplikace počít dítě se může však objevit i za situace, kdy přestože muž i žena mají dostatek zdravých pohlavních buněk, je nemožné je vyprodukovat přirozeným způsobem, nebo kdy pro genetickou nekompatibilitu nebude moci konkrétní muž a žena dítě nikdy počít. Zdravotní překážka se ovšem nemusí týkat jen početí, rovněž nikoliv neobvyklým případem je disfunkce dítě odnosit nebo pro nějakou další zdravotní potíž, např. epilepsie, dítě bezrizikově odrodit. Provést asistovanou reprodukci je možné v několika formách a to především s ohledem na druh neplodnosti nebo jiné komplikace.

Jedním z možných postupů je *intrauterinní inseminace*, zkráceně označována jako IUI, jež je praktikována odebráním pohlavních buněk muži a jejich umělé zavedení do těla ženy. Za okolnosti, že jsou však mužovi pohlavní

¹³⁵ Frinta, O.: *Asistovaná reprodukce - právo a současná praxe*, Právní fórum, 2005, č. 4, s. 133

buňky pro neplodnost nepoužitelné, je možné užít spermie poskytnuté od anonymního dárce.

Druhým postupem je tzv. *in vitro fertilisation*, zkráceně IVF. Tento postup je realizován tak, že pohlavní buňky, tedy spermie a oocyt jsou spojeny v umělém prostředí, lidově označováno "ve zkumavce", a následně vzniklé embryo je aplikováno do těla ženy. Tento postup je užíván především u reprodukční disfunkce žen a může být prováděn v několika formách závislých na účasti třetí osoby.¹³⁶ Třetí osoba, konkrétně další žena se na této formě asistované reprodukce může participovat dvěma způsoby. Za prvé může být dárkyní oocytu, který je v umělém prostředí oplodněn nebo za druhé může plnit funkci "hostitelské" matky, tedy ženy, jíž bude oplodněné embryo aplikováno do dělohy, a která jej následně odnese a porodí. Tento druhý způsob se označuje za surogační nebo také náhradní mateřství. "Jde o situaci, kdy buď za úplatu nebo snad i bezúplatně je zjednaná žena (její osobní stav není rozhodný), a to za účelem, aby se dala arteficiálně inseminovat (zpravidla mužem z objednatelského páru manželů nebo partnerů), nebo aby si dala implantovat embryo, obstarané objednatelským párem, dítě odnosi a po porodu jej odevzdala objednatelům (recipientům)."¹³⁷

Náhradní mateřství je způsob řešení neplodnosti především na straně ženy, především takové, jejíž zdravotní stav nedovoluje dítě ve své děloze odnést nebo jej bezrizikově porodit. Praktikuje se prostřednictvím implantace embrya oplodněného *in vitro fertilisation* neboli mimotělně do těla hostitelské neboli náhradní matky, která jej ve své děloze potřebnou dobu odnese a následně porodí.

V souvislosti s použitým genetickým materiálem rozlišujeme náhradní mateřství na dva typy. Jedná se o úplnou a částečnou surogaci. Úplná surogace se užívá primárně za situace, kdy oba objednatelé mají zdravé pohlavní buňky, proto se k oplodnění implantovaného embrya užije pouze genetický materiál objednatelů, a náhradní matka poskytne jen prostředí přirozené pro jeho vývoj.¹³⁸ O částečnou surogaci se jedná v případě, že žena z objednatelského páru nemá zdravé pohlavní buňky, a proto se pro umělé oplodnění použije oocyt jiné ženy, nejčastěji té, která dítě poté i odnese. U částečné surogace, zejména pokud náhradní matka poskytla i svůj oocyt, není třeba z žádného pohledu nikterak zpochybňovat, kdo je matkou dítěte, tedy žena, která dítě porodila. Mnohem

¹³⁶ Frinta, O.: *Asistovaná reprodukce - právo a současná praxe*, Právní fórum, 2005, č. 4, s. 133

¹³⁷ Haderka, J. *Surogační mateřství*, Právní obzor, 1986, č. 10, s. 917

¹³⁸ Fryštenská, M. *Otažníky okolo asistované reprodukce*, Právo a rodina, 2004, č. 3, s. 15.

komplikovanější posouzení se týká surogace úplné. Jistěže se musíme řídit zákonnou dikcí, která nám jasně stanoví, že matkou dítěte nemůže být jiná žena, než ta, jež dítě porodila. Ovšem na druhou stranu bude narozené dítě podle zákonitostí biologie a genetiky spřízněno s ženou, která pro náhradní mateřství poskytla svůj oocyt. Je tedy na místě zamyslet se nad tím, jestli by ustanovení, dle kterého se matka dítěte určuje, nemělo za určitých okolností reflektovat i tento biologický faktor.

Současná právní úprava náhradní mateřství nijak neupravuje a v zásadě žádný rozpor mezi biologickým a právním rodičovstvím v této otázce nepřipouští. Proto dojde-li k realizaci situace, kdy jedna žena odnáší dítě druhé, existuje pouze jeden způsob, jak se žena-dárkyně může stát matkou právní a to pouze prostřednictvím osvojení. Jediné zvýhodnění, které jí zákon při osvojení dává, ač ne účelně pro takovouto situaci, je status manželky rodiče dítěte, jelikož byl-li muž objednatel dárce spermií k oplodnění implantovaného embrya, je jakožto muž, který dal k umělému oplodnění souhlas, považován za otce dítěte. V praxi se ovšem užívají i jiné metody řešení vyplývající z náhradního mateřství, bohužel ne příliš v souladu se zákonem. Nejčastějším způsobem je například situace, kdy náhradní matka odrodí dítě mimo zdravotnické zařízení, a žena z objednatelského páru jej následně prohlásí před matričním úřadem za své. Další velmi častou praktikou je odrození dítěte surogační matkou na identifikační doklady matky biologické.

Žádný revoluční převrat při řešení této problematiky nepřináší ani již platný NOZ. Přestože se na jedné straně žádá, aby byl reflektován nový vývoj, především pokroky na poli medicíny, na druhé straně je odsuzována myšlenka diskontinuity od zažitých standardů.¹³⁹ Je tedy otázkou, zda se nová kodifikace od řešení problematiky surogačního mateřství distancuje z důvodu komplikací, které tento institut přináší, nebo jen z důvodu konzervativnosti a nemodernosti zákonodárců. Prvotní návrh NOZ byl naopak ve své původní formulaci ustanovení o určování mateřství mnohem striktněji odmítavý vůči jakémukoliv nároku biologické matky. První navrhované ustanovené znělo takto: "*Matkou dítěte je žena, která je porodila; původ genetické látky, která byla základem početí, není rozhodný. Žalobě ženy, která byla dárkyní genetického materiálu, proti ženě, která dítě porodila, nelze vyhovět.*" Druhá varianta byla už méně

¹³⁹ Frintová, D.: *Proměny rodinného práva in Nové jevy v právu na počátku 21. století - sv. 4 - Proměny soukromého práva*, Praha, Karolinum, 2009, s. 268

výslovná, ovšem postoj stejný: *Matkou dítěte je žena, která je porodila; původ genetické látky, která byla základem početí, není rozhodný.* Konečná formulace obsažená v § 775 NOZ se však nakonec navrátila k úpravě dnes stále platné a účinné, tedy že *matkou dítěte je žena, která jej porodila.* Ačkoliv tedy nová úprava přešla k surogačnímu mateřství stejný postoj od právní úpravy současné, úplné přehlížení tohoto institutu taky konstatovat nemůžeme, drobnou reakci k tomuto tématu můžeme najít v § 804 NOZ, které náhradní mateřství zmiňuje a to jako výjimku při osvojování dítěte příbuznými, o čemž hovoří prof. Eliáš ve své důvodové zprávě k návrhu tohoto ustanovení. Konstatuje, že u nás i v zahraničí se jako náhradní matka často preferuje žena objednatelskému páru příbuzná.¹⁴⁰

Mezi dárci genetického materiálu a náhradní matkou bývá zpravidla uzavřená smlouva, tzv. surogační smlouva, jejímž hlavním smyslem je následné předání dítěte po porodu do péče objednatelů. Jedná se o smlouvu nepojmenovanou, specifickou svou formou, jelikož se jedná o jakousi kvazismlouvu, protože na jednu stranu sice zavazuje náhradní matku k předání dítěte, na stranu druhou taková povinnost není nikterak soudně vymahatelná.

Další problematikou, kterou taková smlouva přináší, je její platnost a to především slučuje-li se její obsah s dobrými mravy.¹⁴¹ V prvním případě bude rozhodujícím kritériem, zda je úplatná či nikoliv. Úplatnou smlouvu za rozpornou s dobrými mravy jednoznačně považovat můžeme, jelikož nám tím vzniká jakási komercializace náhradního mateřství, kdy se v souvislosti se službou "pronájmu dělohy"¹⁴² v objektivním pohledu degraduje postavení ženy. V zásadě jedinou povolenou kompenzací, která surogační matce přísluší, je příspěvek na výživu a úhradu některých nákladů spojených s těhotenstvím neprovdané matce. Druhým prvkem, který může být s dobrými mravy v rozporu, je účel náhradního mateřství. Jelikož dle zák. č. 373/2011 Sb. o specifických zdravotních službách má asistovaná reprodukce sloužit pouze jako léčba neplodnosti, tak situace, kdy si jedna žena sjedná na odrození dítěte ženu jinou jen z důvodu, že chce předejít kosmetickým deformacím kůže po porodu, jizvě od císařského řezu nebo celému období těhotenství vůbec, je naprosto s dobrými mravy se neslučující. Krom podstatných náležitostí pro smlouvu musí tedy surogační dohoda být bezúplatná a

¹⁴⁰ Eliáš, K. a kol.: *Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem*, Ostrava: Sagit, 2012, s. 350

¹⁴¹ § 39, zák. č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník

¹⁴² Haderka, J. *Surogační mateřství. Právní obzor*, 1986, č. 10, s. 917.

uzavřená jen u takového náhradního mateřství, jehož účelem je řešení problému neplodnosti objednatelské matky.

Jedním z podstatných důvodů, pro které je surogační dohoda považována za komplikovanou záležitost, jsou rizika vznikající z její nevynutitelnosti u soudu. V zásadě nejvíce předpokládaným případem je situace, kdy se náhradní matka z důvodu citového pouta jí vzniklého během těhotenství a následném porodu nebude chtít dítěte vzdát. Když pomíneme negativní okolnost, že se objednatelskému páru nedostalo jimi vytoužené dítě, tak velmi citelnou újmu pocítí především muž z tohoto páru. Jelikož je nejen poskytovatelem použitého genetického materiálu, ale zároveň i mužem, který dal k oplodnění souhlas, je na základě této právní události postaven do statusu otce dítěte, a tudíž je vůči němu vázán rodičovskými právy a povinnostmi, zejména potom výživným. Proto jedním z hrozících rizik užití náhradního mateřství, jakožto léčby neplodnosti, může být jak nezískání dítěte do své péče, ale zároveň i rodičovská povinnost muže vůči dítěti, které musí sdílet s ženou, s kterou jej osobně nepojí žádná vazba.

Riziko hrozící z nedodržení surogační dohody může však postihnout i druhou smluvní stranu, tedy náhradní matku. Jde o situaci, kdy přestože bude surogační matka po porodu ochotná dítě předat do péče objednatelům, tento pár z jakýchkoliv důvodů dítě odmítne přijmout. Tato situace vychází ze skutečné události z roku 1993 v Kalifornii¹⁴³, kdy objednatelský pár pro postižení dítěte jej odmítl od náhradní matky přijmout, a na základě soudního rozhodnutí podloženého argumentací o nevynutitelnosti surogační smlouvy, byla dítěti za právní matku určena matka náhradní. Taková situace tedy v důsledku postihne náhradní matku, na kterou neplánovaně padne rodičovská povinnost, u případně postiženého dítěte značně zvýšená, přestože dítě fakticky nechtěla. O těchto rizicích, včetně i případných zdravotních, musí být všechny osoby participující se na asistované reprodukci poučeny lékaři, kteří mají umělé oplodnění provést.¹⁴⁴

Jelikož si myslím, že náhradní mateřství realizované jakožto léčba neplodnosti je institutem, který si zaslouhuje právní úpravu a nikoliv jen fungování na zásadě "co není zakázáno, je dovoleno", snažil jsem se hledat inspiraci v zahraničních právních řádech. Ve většině případů vycházejí okolní státy, například Slovensko nebo Rakousko, obdobně jako náš právní řád, ze staré římské

¹⁴³ Decision of New Jersey Supreme Court ze dne 3. února 1988, spis.zn. 537 A.2d 1227, 109 N.J. 396.

¹⁴⁴ Frinta, O.: *Asistovaná reprodukce - nová právní úprava*, Právní fórum, 2007, č. 4, s. 123

zásady *Mater semper certa est* ovšem ještě s dodatkem, že užití genetického materiálu při početí dítěte nemá vliv. Jiné státy, jako například Austrálie nebo Kanada, naopak realizaci náhradního mateřství připouštějí, ovšem jen za podmínky, že nebude komercializováno, tedy surogační smlouva nebude úplatná, a také že z ní nebude vyplývat žádný u soudu vynutitelný nárok. Zajímavá situace týkající se této problematiky se udála ve Francii. Do roku 1994, bylo ve Francii naprosto legálním právním aktem zjednání úplatné surogační smlouvy. Na základě toho dokonce vzniklo ve Francii několik agentur, jejichž smyslem bylo shánět ženy ochotné za úplatu odnosit dítě neplodnému páru. Zlom přišel s přijetím zákona č. 653/1994 J. O., o respektu k lidskému tělu, na základě kterého je zakázáno uzavírat surogační dohodu, nezávisle na tom, zda je úplatná či nikoliv¹⁴⁵.

Ze všech zahraničních úprav za tu nejinspirativnější pro nějakou případnou novelu, která by se mohla někdy v budoucnu objevit v našem právním řádu, považuji úpravu Velké Británie. Stejně většina právních řádů vyspělých států, i ten britský, z důvodu degradace postavení žen, zakazuje komercializaci surogačního mateřství a jedinou přijatelnou kompenzací za odnošení dítěte náhradní matkou považuje úhradu nákladů spojených s těhotenstvím. Tím, čím se však britský právní řád vyznačuje oproti jiným zemím, je zákon „Human Fertilization and Embryology Act“¹⁴⁶ neboli zákon o lidském oplodnění. V třicátém článku tohoto zákona najdeme ustanovení, na základě kterého je možné určit soudním rozhodnutím za rodiče dítěte dárce pohlavních buněk, tedy rodiče biologické. Takovéto rozhodnutí je učiněno v řízení zahájeného na návrh osvojitelského páru a to nejpozději do šesti měsíců od narození dítěte a je samozřejmě vázáno i na několik podmínek. První z nich se váže na osoby objednatelů, kdy je podmiňující okolností genetická spřízněnost, věk 18 let a především požadavek manželského svazku mezi nimi, tím se tedy vylučuje možnost využít náhradní mateřství pro nesezdané páry nebo svobodné ženy. Podmínkou na straně náhradní matky je její souhlas s předáním dítěte do péče, avšak možné je jej prohlásit nejdříve po šesti měsících od narození dítěte.¹⁴⁷ Podmínka souhlasu náhradní matky tu v zásadě zanechává stejný pohled na

¹⁴⁵ Melicharova, D. *Určení a popření mateřství, problematika surogačního mateřství*, Zdravotnictví a právo, 2000, č. 7-8, s. 26.

¹⁴⁶ http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/pdfs/ukpga_19900037_en.pdf

¹⁴⁷ Melicharova, D. *Určení a popření mateřství, problematika surogačního mateřství*, Zdravotnictví a právo, 2000, č. 7-8, s. 26.

nevymahatelnost surogační dohody jako v jiných státech. Shrneme-li si úpravu, kterou britský právní řád obsahuje, nejedná se o žádné narušení tradičního určení mateřství oproti běžné zásadě. Spíše nám tento institut přináší zjednodušenou cestu k získání postavení právní matky, než je řízení o osvojení a to především o absenci předcházející preadopční péče. Osobně bych obdobné řešení uvítal i v nějaké z budoucích novel řešících problematiku surogačního mateřství, možná jen s rozšířením možnosti aktivní legitimace k takovému řízení i nesezdaným párům či svobodné ženě.

7. Závěr:

Mám-li shrnout význam těchto tří rovin, z kterých lze rodičovství pojmut, mohu říci, že každý z nich má neodmyslitelný vliv na život a vývoj dítěte. Biologické rodičovství, vycházející z reprodukčního procesu realizovaného ať již přirozeným nebo umělým oplodněním, je základem pro existenci života dítěte a tedy i existenci rodičovství, respektive vztahu rodiče a dítěte, proto je jeho úloha neopomenutelná. Důležitost sociálního pohledu tkví především v utváření osobnosti jedince a v osvojování si hodnot a zvyklostí potřebných pro začlenění do společnosti. Rodičovství z pohledu právního chrání a společensky reguluje předchozí dva pohledy, například určením otcovství nebo stanovením rámce pro výkon rodičovské zodpovědnosti.

Jelikož se těmito obory detailně nezabývám, je pro mne zhodnotit současný stav biologického a sociálního pohledu na rodičovství obtížné, tudíž bych svůj subjektivní názor v této oblasti nepovažoval za příliš přínosný. Proto bych spíše věnoval pozornost zhodnocení současného stavu rodičovství z roviny právní. Pokud se zaměřím na institut, který je pro právní rodičovství primární, tedy na jeho určení, tak co se týče otcovství, osobně považuji systém založený na třech domněnkách za optimální řešení. Přestože klade důraz na soulad biologického a právního rodičovství, je také koncipován především tak, aby dítěti za otce byla určena osoba která nejpravděpodobněji bude vykonávat i roli rodiče sociálního. Můj postoj je evidentně sdílen i zákonodárci, jelikož systém tří domněnek je s několika detailními změnami obsažen i v nové právní úpravě. Naopak mám vůči zákonodárcům rozdílný postoj v otázce určování mateřství, konkrétně u mateřství surgačního. Jsem toho názoru, že náhradní mateřství je ideálním řešením neplodnosti, díky kterému je neplodnému páru umožněno být dítěti nejen právními ale i stoprocentně biologickými rodiči. Proto si myslím, že by si tento institut zasloužil konkrétní právní úpravu, která bohužel není obsažena ani v úpravě NOZ, a která by alespoň nějakým způsobem zjednodušovala proces, při kterém by se žena z objednatelského páru stala právní matkou, což je v současné době realizováno zdlouhavým postupem prostřednictvím osvojení.

Co se rodičovských práv a povinností týče, tak zde se jedná o poměrně širokou oblast, kterou je obtížné důsledně pojmut. V zásadě se jedná o stanovení pomyslných mantinelů pro vykonávání sociálního rodičovství, které, přestože by

mělo mít vždy stejný cíl, může být vykonáváno různými způsoby. Proto je tedy současná právní úprava, zejména péče o nezletilé dítě v rámci institutu rodičovské zodpovědnosti, vyjádřena poměrně obecným způsobem, který nestanovuje konkrétní způsob výchovy dítěte, ale pouze obecné pomyslné hranice, v kterých by měla být realizována. Péče o dítě je ovšem tak široké téma, které se nedá upravit formou kazuistických ustanovení, proto je zde tato obecnost namístě. Zároveň je však tato obecná úprava i problémem, protože i stanovené hranice se mohou stát v některých případech nejasnými a je tedy těžké posoudit, zda je výkon rodičovství přesahuje či nikoliv. Proto si myslím, že by se zákonodárce neměl bát, při vytyčování pomyslných mantinelů být více specifitější. Částečný progres v této problematice snad přinese účinnost nového civilního kodexu, jehož ustanovení, přestože jsou mnohdy dosti obdobná, tak se snaží pojímanou oblast detailně rozšířit.

Není pochyb o tom, že můžeme za optimální situaci, při které můžeme tyto tři pohledy vidět v rovnováze, považovat stav, kdy biologické, sociální i právní rodičovství je naplňováno týmiž rodiči. Ovšem je-li tím realizován zájem dítěte, není nikterak taková shoda nutná. Z toho tedy můžeme vyvodit, že ,ač jsou tyto roviny v jakémkoliv poměru, primárním cílem rodičovství by měl být především zájem dítěte. Proto by se každý rodič měl především snažit o to, aby jeho potomci dodatečně, jelikož v průběhu svého rozumového a mravního dospívání mohou mít odlišné názory na věc, uznali, že jejich rodič na vzdory všem možným případným překážkám, jako například ekonomickým nebo časovým, vynaložil maximální úsilí pro jejich výchovu a snahu vytvořit jim šťastné dětství. A případně aby se stal jejich vzorem pro výchovu jejich vlastních potomků, který bude předáván dalším následujícím generacím.

Resumé:

The Topic of my graduate work is The Balance of the Biological, Social and Legal Parenthood.

In my intention there is the explanation all specific of the three difference views of parenthood which are very important in the life and growth of a human.

In the introductory chapter the general definitions of the terms parenthood are explained. According to the title the next part of the work is structured into the chapters, which describe a particular views of the parenthood.

The biological parenthood is the relationship between a child and the parents based on the genetic kinship. The biological parents is always only the person who gives his gamet to conception of the child, regardless of a natural or artificial method of fertilization.

The answer of the question: "Who are the social parents?" depends mainly on the real care about the child. The social parent is the person who takes care about the child, brings up and imparts his experience. There isn't necessarily in conformity with biological and legal reality.

Legal meaning of the parenthood contains mainly the statutory relationship between a child and a parent which is the core base for other obligations and also the moral axioms. This chapter describes the Czech legal institutes of the family law, especially paternity law, parental rights and responsibility which is contained in current law and also in upcoming new civil codex.

Last chapter is assigned to the comparison of these three forms. The first part of this chapter comprises discrepancy between the biological and the social parenthood and demonstrates the solution to the Czech legal institut - the substitute family or azyl care. The second part contains the issues depended of the discrepancy between the biological and the legal parenthood, which could be a result of the assisted reproductive technology.

Použité prameny:

Publikace:

1. Eliáš, K. a kol.: Nový občanský zákoník s aktualizovanou důvodovou zprávou a rejstříkem, Ostrava, Sagit, 2012
2. Fiala, J. a kol.: Občanské právo, Praha: ASPI, a. s., 2006
3. Hartl, P., Hartlová, H.: Psychologický slovník, Praha: Portal, 2009
4. Holeček, V., Miňhová, J., Prunner, P.: Psychologie pro právníky, Plzeň: Aleš Čeněk, 2007
5. Holub, M.: Zákon o rodině: komentář a předpisy související, Praha: Linde, 2007
6. Hrušáková, M., Králíčková, Z.: České rodinné právo, Brno: Doplněk, 2006
7. Hrušáková, M.: Zákon o rodině; Zákon o registrovaném partnerství: komentář, Praha, C. H. Beck, 2009,
8. Jandourek, J.: Sociologický slovník, Praha: Portál, 2007
9. Jelínek, J.: Biologie a fyziologie člověka a úvod do studia genetiky, Olomouc: Nakladatelství Olomouc s.r.o., 2003
10. Keller, J.: Úvod do sociologie, Praha, Sociologické nakladatelství, 2004
11. Králíčková, Z.: Lidskoprávní dimenze českého rodinného práva, Brno, Masarykova Univerzita, 2009
12. Krebs, V.: Sociální politika, Praha: Aspi Publishing, 2002
13. Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť - 2.vyd., Praha: Sociologické nakladatelství, 1997
14. Možný, I.: Sociologie rodiny, Praha: Sociologické nakladatelství, 1999
15. Možný, I.: Rodina a společnost, Praha: Sociologické nakladatelství, 2006
16. Radvanová, S., Zuklínová, M.: Kurs občanského práva - Instituty rodinného práva, Praha: C. H. Beck, 1999
17. Radvanová, S., Zuklínová, M.: Občanské právo hmotné 3, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2009
18. Singly, F.: Sociologie současné rodiny, Praha: Portál, 1999
19. Sobotková, I.: Psychologie rodiny, Praha: Portál, 2001
20. Svejkovský, J.: Nový občanský zákoník: srovnání nové a současné úpravy občanského práva, Praha, C. H. Beck, 2012

21. Veselá, R. a kol.: Rodina a rodinné právo - historie, současnost a perspektivy, Praha: Eurolex Bohemia, 2003

Odborné články:

1. Frinta, O.: Asistovaná reprodukce - právo a současná praxe, Právní fórum, 2005, č. 4, s. 133
2. Frinta, O.: Asistovaná reprodukce - nová právní úprava, Právní fórum, 2007, č. 4, s. 123
22. Frinta, O.: Frinta, O.: Určování otcovství mimo rámec domněnek zákona o rodině in Naděje právní vědy: Býkov 2006 - sborník z mezinárodního setkání mladých vědeckých pracovníků konaného ve dnech 29. 6. - 1. 7. 2006 na Zámeckém statku Býkov, Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o., 2007, s. 163-172
23. Frinta, O., Frintová, D.: Rodinné právo v návrhu nového občanského zákoníku in Nové jevy v právu na počátku 21. století - sv. 4 - Proměny soukromého práva, Praha: Karolinum, 2009, s. 256
24. Frintová, D.: Proměny rodinného práva in Nové jevy v právu na počátku 21. století - sv. 4 - Proměny soukromého práva, Praha: Karolinum, 2009, s. 268
25. Fryštenská, M. Otazníky okolo asistované reprodukce. Právo a rodina, 2004, č. 3, s. 15
26. Haderka, J.: K některým problémům určení (a popření) mateřství. Bulletin advokacie, 1990, č. 1, s. 21
27. Haderka, J. Surogační mateřství. Právní obzor, 1986, č. 10, s. 917
28. Hrušáková, M., Králíčková, Z. Anonymní a utajené mateřství v České republice – utopie nebo realita?, Právní rozhledy, 2005, č. 2, s. 55
29. Kornel, M.: Kam kráčíš vyživovací povinnosti rodičů k nezletilým dětem?, Právní rozhledy, 2011, č. 3, s. 82

30. Králíčková, Z.: České rodinné právo po vstupu České republiky do Evropské unie, *Právní rozhledy*, 2005, č. 21, s. 769
31. Králíčková, Z.: Kauza tzv. právně volné dítě, *Právní rozhledy*, 2004, č. 2, s. 52
32. Langer, P.: Právní povaha souhlasného prohlášení rodičů podle § 52 ZOR a právní důsledky jeho vad, *Právní rozhledy*, 2005, č. 18, s. 667
33. Lukešová, J.: Chcete mě?! in *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 302
34. Macháčková, L.: Formy náhradní péče o dítě podle zákona o rodině, *Acta Universitas Palackiana Olomucensis*, 2000, č. 2, s. 129
35. Melicharová, D.: Třetí domněnka otcovství - přežitý relikv? in *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 313
36. Melicharova, D.: Určení a popření mateřství, problematika surogačního mateřství. *Zdravotnictví a právo*, 2000, č. 7-8, s. 26.
37. Poláková, M.: Určení rodičovství z pohledu práva dítěte znát své rodiče deklarovaného Úmluvou o právech dítěte, *Právní rozhledy*, 2000, č. 2, s. 55
38. Radvanová, S.: Vyživovací povinnost s otázkou. *Právo a zákonnost 1990*, č.8.
39. Sobotková, I.: Zralost pro rodičovství a její souvislosti, in *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 504-506
40. Westphalová, L.: Základní východiska pro studium rodiny z pohledu práva in Melicharová, D.: Třetí domněnka otcovství - přežitý relikv?, in *Pocta Sentě Radvanové k 80. narozeninám*, Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 599
41. Zuklínová, M.: Budoucí občanský zákoník a rodinné právo, in *Otázky rekonstrukce soukromého práva*, *Acta Universitatis Carolinae, Iuridica*, 2003, č. 1-2, s. 141
42. Zuklínová, M.: Několik poznámek k právním otázkám okolo tzv. baby-schránek, *Právní rozhledy*, 2005, č. 7, s. 250

Právní předpisy:

1. Zák. č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů
43. Zák. č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

44. Zák. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
45. Zák. č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte
46. Zák. č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů
47. Zák. č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, ve znění pozdějších předpisů
48. Zák. č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních ve znění zák. č. 333/2012
49. Zák. č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování
50. Zák. č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách
51. Zák. č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
52. Decision of New Jersey Supreme Court ze dne 3. února 1988, spis.zn. 537 A.2d 1227, 109 N.J. 396.

Internetové zdroje:

53. http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/37/pdfs/ukpga_19900037_en.pdf